

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії**

**ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ УМОВ ПРОВЕДЕННЯ ЄГИПЕТСЬКОЇ
КАМПАНІЇ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА (1798 – 1801 РР.) У ШКІЛЬНІЙ
ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ**

Кваліфікаційна робота
студента групи ІСм-24
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.03 (Історія та
громадянська освіта)
Бреславця Андрія Романовича
Керівник: канд. філос. наук,
доцент
Панафідін І. О.

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Бреславець Андрій Романович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Бреславець Андрій

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Аналіз історіографії проблеми дослідження.....	7
1.2. Джерельна база	12
1.3. Методологія дослідження.....	15
Висновки до першого розділу.....	18
РОЗДІЛ 2. ЄГИПЕТСЬКА КАМΠΑНІЯ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА (1798 – 1801 РР.).....	19
2.1. Трансформація причин французької інтервенції в Єгипет (1798 – 1801 рр.)	19
2.2. Французький контроль над Єгиптом: культурна експансія чи імперський проєкт.....	26
2.3. Огляд наукового спадку Єгипетської кампанії (1798 – 1801 рр.).....	34
Висновки до другого розділу.....	40
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ЄГИПЕТСЬКОЇ КАМΠΑНІЇ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА (1798 – 1801 РР.) В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ.....	42
3.1. Стан вивчення Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта (1798 – 1801 рр.) в шкільній практиці.....	41
3.2. Методика викладання теми Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта (1798 – 1801 рр.) в шкільному курсі історії.....	46
Висновки до третього розділу.....	53
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	57
ДОДАТКИ.....	64

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження постаті Наполеона Бонапарта – беззаперечного генія світової історії – є надзвичайно важливим. В українській історіографії постать Бонапарта залишається малодослідженою, однак потреба в її вивченні є очевидною. Наполеон був не лише одним із найвидатніших полководців в історії, а й державотворцем, реформатором, автором прогресивного законодавства, яке справило вплив на подальший розвиток європейських країн. Проведення подібних досліджень і їхнє використання в навчальному процесі може суттєво покращити викладання військових дисциплін, курсів громадянознавчого спрямування, історії права тощо.

В контексті європейської інтеграції України вивчення Наполеона є також актуальним, адже саме він багато в чому заклав основи державного устрою сучасної Європи. Враховуючи це, постать Наполеона Бонапарта має посісти особливе місце в українських історичних студіях.

Більшість залучених у цій роботі джерел не були раніше введені до наукового обігу в межах української історіографії, що зумовлює наукову новизну дослідження та підкреслює його практичну цінність.

Чи не найяскравішим етапом життя Бонапарта була Єгипетська кампанія (1798–1801 рр.), в якій Наполеон відігравав ключову роль на початковому етапі. Цей похід практично не досліджується в українській історичній науці, хоча саме в Єгипті Наполеон проявив себе не лише як геніальний полководець, а й як покровитель науки. Саме Єгипетська кампанія та, зокрема, діяльність Наполеона Бонапарта стали початком розвитку єгиптології – наукового вивчення Стародавнього Єгипту.

Цей напрям історичної науки в Україні перебуває на початковому етапі формування, хоча й має певні досягнення завдяки роботі Інституту сходознавства ім. Агатангела Кримського. Отже, дослідження витоків єгиптології, зокрема подій Єгипетської кампанії, є вкрай важливим і перспективним.

Не менш значущою є й присутність постаті Наполеона Бонапарта в шкільному курсі історії. Учні знайомляться з його діяльністю в 9 класі, однак переважно він постає лише як видатний полководець, тоді як інші аспекти його діяльності – державницька, законодавча, наукова – часто залишаються поза увагою. У 6 класі, під час вивчення історії Стародавнього Єгипту, Наполеон Бонапарт взагалі не згадується, хоча його похід відіграв вагомий роль на початку системного наукового дослідження давньої єгипетської цивілізації.

Отже, актуальним є перегляд підходів до вивчення постаті Наполеона Бонапарта в шкільному курсі історії та розширення тематики, пов'язаної з його діяльністю.

Мета дослідження – узагальнити історичні умови Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта та визначити методичні особливості їх вивчення у шкільному курсі історії.

Завдання:

- Проаналізувати доступну історіографію та джерельну базу з теми Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.).
- Визначити основні етапи еволюції ідеї французького вторгнення до Єгипту та простежити трансформацію її причин від середньовічних концепцій до стратегічних, політичних та економічних мотивів кінця XVIII століття.
- Охарактеризувати вплив французького контролю над Єгиптом на соціально-економічну та політичну ситуацію в регіоні.
- Проаналізувати значення Єгипетської кампанії (1798–1801 рр.) для зародження та становлення єгиптології як наукової дисципліни.
- Запропонувати методичні рекомендації щодо інтеграції результатів дослідження в сучасний шкільний курс історії України.

Об'єкт дослідження: вивчення діяльності Наполеона Бонапарта в системі історичної освіти.

Предмет дослідження: дослідження Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта (1798 – 1801 рр.) в шкільному курсі історії.

Хронологічні межі: 1798 – 1801 рр.

Географічні межі: Франція, Єгипет.

Методологія нашого кваліфікаційного дослідження базується на загальнонаукових методах:

- 1) метод аналізу,
- 2) метод синтезу,
- 3) метод індукції,
- 4) метод порівняння і узагальнення,
- 5) метод компаративного аналізу,

та спеціально-історичних методах:

- 1) історико-порівняльний метод,
- 2) проблемно-хронологічний.

Практичне значення отриманих результатів:

- Результати дослідження можуть стати основою для подальшого вивчення постаті Наполеона Бонапарта в українській історичній науці, зокрема в контексті його впливу на європейську та світову історію.
- Представлені матеріали можуть доповнити існуючі розвідки з історії єгиптології, зважаючи на важливу роль Єгипетської кампанії у формуванні цього наукового напрямку.
- Дослідження сприяє налагодженню наукового діалогу між українськими та французькими дослідниками.

Апробація дослідження. Результати дослідження опубліковані у фаховому виданні: Бреславець А. Р. Трансформація причин французької інтервенції в Єгипет (1798-1801 рр.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2025. № 1 серпень, С. 39–45

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз історіографії проблеми дослідження

Досліджень епохи Наполеона Бонапарта в українській історіографії існує надзвичайно мало. Ще меншою є кількість праць, що присвячені окремим аспектам його діяльності, зокрема таким важливим, як Єгипетська кампанія 1798–1801 рр. Цей фрагмент історії, попри його значення для формування колоніальної політики Франції, розвитку єгиптології та міжнародних відносин того часу, залишається майже поза увагою вітчизняної історичної науки.

В історико-літературному виданні «Літопис Червоної Калини», яке виходило друком у Польській Республіці, у випуску за 1930 рік опубліковано статтю під назвою «Наполеон і Україна». У цій статті, ймовірно вперше в українській публіцистиці, висловлюється думка про те, що Наполеон розглядав Україну як важливу геополітичну силу в європейському контексті. Натомість Росія постає в його сприйнятті як загроза для культурного розвитку Європи. Таким чином, образ Наполеона у цьому джерелі постає як потенційного визволителя України від імперського гніту [29, с. 6].

Серед авторів, які зверталися до тематики Наполеона Бонапарта, варто згадати Іллю Борщака – українського дослідника, що активно популяризував постать імператора у вітчизняному контексті. Проте, як справедливо зазначає український історик Олег Захарчук, праці Борщака не завжди відповідають вимогам академічного дослідження: їм притаманна фрагментарність джерельної бази та наявність неперевіраних тверджень. Через це дослідника доцільніше розглядати радше як популяризатора історії, ніж як академічного історика [22].

Серед робіт радянського періоду, виданих в Україні, варто згадати дослідження академіка Євгена Вікторовича Тарле, зокрема його відому монографію «Наполеон». У цій праці, хоч і в скороченому вигляді, подано узагальнений огляд життя Наполеона Бонапарта — від його народження на Корсиці у 1769 році до смерті на острові Святої Єлени у 1821 році. Проте праця

має ідеологічні обмеження часу та певні штампи, характерні для радянської історичної школи (особливо в розділах, присвячених французько-російській війні 1812 року, яку за радянською та сучасною російською традицією називають «Вітчизняною»). Розділ, присвячений Єгипетському походу, хоча й побудований у загальному стилі викладу, відзначається відносною точністю фактологічного матеріалу та хронологічною послідовністю. Однак варто підкреслити, що він не претендує на аналітичну глибину й не охоплює ширший контекст причин, перебігу та наслідків експедиції у східному Середземномор'ї [30].

Серед сучасних праць, що частково торкаються епохи Наполеона, варто відзначити дослідження Ярослава Тинченка, зокрема його книгу «Славні рутенці. Українські полки австро-угорської армії, 1801–1918 рр.». У цьому виданні цілі розділи присвячено війнам наполеонівської доби, в яких брали участь українці у складі полків австро-угорської армії. Автор детально висвітлює роль і внесок українців у відомі та маловідомі битви цього періоду. Фактично дана праця відкриває новий підхід до вивчення участі українців у війнах епохи Наполеона. Якщо раніше історичні дослідження переважно зосереджувалися на подіях французько-російської війни 1812 року, то Тинченко акцентує увагу на малодослідженому аспекті — перебуванні значної частини українських земель у складі Австрійської імперії, яка активно протистояла Наполеону. Цей напрям дає змогу розширити уявлення про участь українців у наполеонівських війнах у ширшому геополітичному контексті [31].

Серед сучасних українських досліджень варто також відзначити монографію Вадима Ададуrowa ««Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття». У цій праці представлено ідею зацікавлення французької адміністрації, а також особисто Наполеона, українським питанням — думку, яку раніше активно популяризував Ілля Борщак. Проте, на відміну від Борщака, Ададуrow не ідеалізує так звану «українську ідею», а розглядає її крізь призму реальної політики, базуючись на конкретних архівних документах.

У своїй роботі дослідник доводить, що Наполеон не був романтичним прихильником української справи, як це намагався подати Борщак, а, швидше, раціонально оцінював можливості використання українського чинника у своїй геополітичній стратегії щодо Російської імперії [18].

Як бачимо, українська історіографія, якщо й звертається до доби Наполеона Бонапарта, то майже завжди – у контексті України. Звичайно, існує певна кількість наукових публікацій українською мовою, зокрема праці згаданого вище історика Олега Захарчука, який цілеспрямовано досліджує проблематику наполеоністики. Втім, попри окремі наукові ініціативи, фундаментальних міждисциплінарних досліджень, присвячених наполеонівській епосі загалом, наразі в українському академічному середовищі не спостерігається.

Особливо критичним залишається стан вивчення Єгипетської кампанії 1798-1801 років. Кількість українських праць, присвячених цій темі, є вкрай обмеженою, а сам напрямок залишається майже не представленим у вітчизняній історичній науці. Варто відзначити лише кілька публікацій, які бодай частково порушують окреслену проблематику.

Це, зокрема, коротка за обсягом стаття Вікторії Юрченко: «Камінь Наполеона — камінь дорожчий за діамант», у якій стисло розкрито історію відкриття Розетського каменя, а також стаття Анастасії Ковальчук «Експедиція Наполеона в Єгипет та її вплив на світовий культурно-науковий розвиток», де Єгипетський похід подано у дуже загальних рисах [34, с. 202 - 205; 23, с. 195 - 197]. Фактично, ці дві роботи є чи не єдиними україномовними спробами звернутися до теми Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта. Такий стан справ ще раз наголошує на актуальності обраної теми та підкреслює наукову новизну даного дослідження.

На відміну від української історіографії, світова наука має значну кількість досліджень, присвячених епосі Наполеона Бонапарта, зокрема й Єгипетській кампанії 1798–1801 років. Наполеон є однією з найбільш вивчених постатей у світовій історії, тому повне охоплення усього масиву літератури,

присвяченої його особі, є практично неможливим навіть у межах спеціалізованого дослідження.

Сучасні праці західних істориків, які репрезентують різні школи аналізу епохи Наполеона Бонапарта. Їхні дослідження ґрунтуються:

1) на широкій джерельній базі, включно з архівними документами, приватною кореспонденцією, офіційними звітами та мемуарами.

2) ці праці не лише відтворюють хронологію подій, а й аналізують стратегічні, ідеологічні та цивілізаційні аспекти Єгипетської кампанії 1798–1801 рр.

Водночас для системного аналізу наукових підходів до вивчення Єгипетської експедиції доцільно здійснити умовну класифікацію досліджень. Їх можна поділити на кілька основних груп:

1) Загальні праці про Наполеона Бонапарта, в яких один або кілька розділів присвячено Єгипетській кампанії. Ці роботи, як правило, мають біографічний або узагальнюючий характер, у них Єгипетський похід розглядається в контексті загального політичного і військового шляху Наполеона. До цієї категорії належать дослідження: Вінсента Кроніна, який є автором глибоко аналітичної біографії Наполеона, що охоплює всі ключові етапи його життя, включаючи Єгипетський похід [42], Мартіна Лайонса, який приділяє особливу увагу впливу Наполеона на соціальні й політичні трансформації в Європі та колоніях [49]; Вілла та Аріель Дюрантів [47].

2) Спеціалізовані монографії, повністю присвячені Єгипетській кампанії, з широким використанням джерельної бази та глибоким аналізом причин, перебігу та наслідків експедиції. Найбільш показовими прикладами цієї категорії є: І. Бірман [37] та М. Дейлі [44].

3) Наукові статті, що розкривають окремі аспекти Єгипетського походу – політичні, військові, культурні, колоніальні, релігійні тощо. Серед таких варто виокремити Девіда Аврама Белла, американського дослідника, який акцентує на особистості Наполеона в контексті ідей Французької революції та епохи Просвітництва [36];

Такий розподіл дозволяє систематизувати наявну історіографію та полегшує орієнтацію в дослідницькому полі.

Окрім тематичної класифікації, доцільним є також поділ історіографії за географічним принципом. Йдеться насамперед про праці західних авторів, написані англійською та французькою мовами, а також про дослідження, що походять зі східного, передусім арабського, культурного середовища. Такий підхід є особливо важливим у контексті того, що Єгипетська кампанія Наполеона Бонапарта становила не лише військову експедицію, але й своєрідне зіткнення двох цивілізацій:

- 1) Західної, з її раціоналізмом і ідеалами Французької революції,
- 2) Східної, заснованої на ісламських традиціях і політичних уявленнях Османського світу.

У цьому контексті особливої ваги набуває порівняльний аналіз історіографії, що дозволяє виявити відмінності у сприйнятті та оцінці подій. Так, у працях західних авторів Єгипетська експедиція часто інтерпретується у просвітницько-цивілізаційних категоріях:

- 1) як спроба «модернізувати» Схід,
- 2) принести йому наукові знання, інституції,
- 3) запровадити новий суспільний устрій.

Натомість східні дослідники зазвичай наголошують на колоніальному характері французького вторгнення, розглядаючи його як елемент ширшої європейської експансії та нав'язування чужих цінностей. Врахування обох перспектив є необхідною умовою для комплексного й об'єктивного аналізу подій 1798–1801 років, а також для подолання одновимірних трактувань, зумовлених ідеологічною чи цивілізаційною упередженістю [37; 44, р. 115].

Окрему цінність для дослідження становлять праці єгипетського історика Махмуда Ахмеда Дарвіша. У своїй роботі «Французька кампанія та західні колоніальні території на Сході» [45], він висвітлює бачення французької інтервенції з позиції мусульманського Сходу, що дозволяє урівноважити домінування європоцентричної історіографії. В іншому дослідженні «Роль

французьких шпигунів у підготовці французької кампанії в Єгипті, 1798» [46] – Дарвіш детально аналізує діяльність французької розвідки напередодні експедиції, що дає змогу глибше зрозуміти механізми підготовки до вторгнення та ступінь зацікавленості Парижа в регіоні задовго до офіційного початку кампанії.

Значний внесок у вивчення теми зробив і відомий єгиптолог Джейсон Томпсон у своїй книзі «Чудові речі: Історія єгиптології». Один із розділів цієї праці безпосередньо присвячений Єгипетському походу Наполеона та містить цінні дані щодо впливу експедиції на розвиток науки [55]. Особливої уваги заслуговує й комплексний огляд сучасного стану єгиптології, представлений у «Оксфордському довіднику з єгиптології», який дозволяє розглядати спадщину Наполеонівської кампанії в ширшому науковому та міждисциплінарному контексті [54].

Підсумовуючи огляд історіографії, можна зробити висновок, що наукові дослідження, присвячені Єгипетському походу Наполеона Бонапарта, є надзвичайно неоднорідними як за змістовим наповненням, так і за географічним походженням. В українській історичній науці ця тематика залишається майже не розробленою, тоді як основна частина дослідницьких напрацювань зосереджена в межах західної історіографічної традиції. Значно менше праць походить із середовища східних, зокрема арабських, науковців, хоча їхні підходи відіграють важливу роль у формуванні альтернативного, постколоніального погляду на події 1791-1801 років.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження Єгипетського походу Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.) є досить широкою, однак у межах даної роботи вона була частково обмежена у зв'язку з відсутністю доступу до ряду важливих архівних фондів. Зокрема, через неможливість працювати безпосередньо в архівах Франції та Єгипту, не вдалося залучити деякі ключові документи, які могли б поглибити емпіричну основу дослідження. Частково ця проблема була

компенсована завдяки використанню ресурсів Наполеонівської цифрової бібліотеки (*Bibliothèque numérique napoléonienne*), яка надає відкритий доступ до значного масиву оцифрованих історичних документів. Насамперед, це численні листи самого Наполеона Бонапарта, написані під час його перебування в Єгипті. Вони є важливим джерелом для розуміння особистої позиції генерала, його стратегічних міркувань, політичних орієнтирів і ставлення до місцевого населення.

Окрім епістолярної спадщини, у бібліотеці представлено мемуари безпосередніх учасників Єгипетської експедиції, багато з яких були опубліковані незадовго після її завершення. Ці тексти не лише відтворюють події походу зсередини, але й відображають настрій французьких військових і вчених того часу. Також важливу роль відіграють офіційні звіти, накази, інструкції та адміністративні документи, що дозволяють глибше зрозуміти структуру французького управління окупованими територіями.

Особливої уваги заслуговує ілюстративний матеріал, наявний у цифровій бібліотеці. Йдеться про графічні зображення, створені безпосередньо під час кампанії, значна частина яких присвячена пам'яткам, архітектурним комплексам та об'єктам матеріальної культури Стародавнього Єгипту. Ці роботи стали першим масштабним досвідом систематизації та наукового вивчення єгипетської спадщини, що згодом сприяло формуванню єгиптології як окремого академічного напрямку.

Загалом більшість залучених у цій роботі джерел не були раніше введені до наукового обігу в межах української історіографії, що зумовлює наукову новизну дослідження та підкреслює його практичну цінність.

Серед першоджерел, що становлять особливу цінність для дослідження Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта, варто виокремити праці мандрівників та дослідників, які відвідали Єгипет незадовго до початку французької експедиції. Ці свідчення мають велике значення для реконструкції соціально-економічного та політичного стану країни напередодні 1798 року. Вони дозволяють поглянути на ситуацію в регіоні «очима європейців» ще до

вторгнення французької армії, коли образ Єгипту формувався не крізь призму колоніальної адміністрації, а в результаті безпосереднього спостереження.

До таких джерел належить, зокрема, праця французького мандрівника, філософа та орієнталіста графа де Вольнея «Подорожі через Сирію та Єгипет» [56]. Ця робота була вперше опублікована у 1787 році, однак описує події та враження автора, отримані під час перебування в регіоні впродовж 1783-1785 років. Вольней не лише докладно змальовує побут, господарство та стан освіти в Єгипті, а й намагається зробити загальні висновки про причини занепаду країни [56].

Серед важливих джерел, що дозволяють реконструювати стан Єгипту в останні десятиліття перед Французькою експедицією, слід також відзначити працю французького мандрівника та орієнталіста Клод-Етьєна Саварі. У 1776 році він вирушив до Єгипту, де провів три роки, подорожуючи країною, спостерігаючи за життям місцевого населення, звичаями, релігійними практиками та побутом. Результатом цієї подорожі стала публікація книги *Lettres sur l'Égypte* («Листи про Єгипет»), яка вийшла друком у кількох томах і отримала широку популярність у Франції наприкінці XVIII століття. Ця праця, як і згадана вище «Подорожі через Сирію та Єгипет» графа де Вольнея, містить низку надзвичайно цінних спостережень про внутрішню ситуацію в Єгипті на момент, коли країна ще не зазнала прямого впливу європейської військової експансії. Саварі приділяє увагу не лише опису природних умов, сільського господарства та міст, а й соціальному устрою, стану ісламського духовенства, позиції мамлюків та ставленню до європейців [53].

У розділі 2.3, присвяченому науковому внеску Єгипетської кампанії (1798–1801 рр.), особливе значення мають джерела, пов'язані з формуванням єгиптології як науки. Серед них варто відзначити статтю «Внесок Наполеона Бонапарта в єгиптологію», яка відображає погляди африканських дослідників і часто подається як альтернативний підхід на противагу більш поширеній західній історіографічній традиції [35].

Не менш важливим є фундаментальне дослідження «Погляди на Стародавній Єгипет з часів Наполеона Бонапарта: імперіалізм, колоніалізм і сучасні апропріації», яка акцентує на величезній ролі Бонапарта у становленні зацікавлення Стародавнім Єгиптом [48]. Підсумовуючи, можна стверджувати, що основну джерельну базу дослідження становлять напрацювання західної історіографії. Надзвичайно важливу роль у формуванні джерельної основи відіграли першоджерела, зокрема документи, доступні через Наполеонівську цифрову бібліотеку (*Bibliothèque numérique napoléonienne*), яка надала можливість працювати з листами, мемуарами та офіційними матеріалами періоду Єгипетської кампанії.

1.3. Методологія дослідження

Дослідження тематики Єгипетського походу Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.) вимагає залучення широкого спектра наукових методів і принципів, що забезпечують:

- 1) всебічність,
- 2) об'єктивність,
- 3) наукову достовірність аналізу.

Комплексний характер теми, що охоплює політичні, військові, економічні, культурні та особистісні аспекти, зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу до її вивчення.

Насамперед у роботі було використано принцип історизму, який передбачає вивчення подій у контексті конкретного історичного періоду. Завдяки цьому вдалося розглядати Єгипетську кампанію не як абстрактну подію, а як складову великої трансформації європейського та східного світів на зламі XVIII–XIX століть. Врахування історичного контексту дало змогу проаналізувати політичні, геополітичні, соціальні та культурні передумови французького вторгнення в Єгипет, а також оцінити реакцію місцевого населення й особливості французької окупаційної політики.

Важливою методологічною засадою дослідження виступив також принцип об'єктивності, що передбачає неупереджений підхід до аналізу подій, процесів і персоналій. Це особливо актуально у випадку з Наполеоном Бонапартом – постаттю, яка, з одного боку, ідеалізується багатьма прихильниками, а з іншого – гостро критикується опонентами. Така амбівалентність вимагає максимально виваженого підходу, де головну роль мають відігравати не емоційні оцінки, а перевірені факти, критичний аналіз джерел та логічна аргументація.

Серед загальнонаукових методів, використаних у процесі дослідження, особливо важливу роль відіграв метод аналізу, оскільки робота передбачала опрацювання значного обсягу першоджерел. Застосування цього методу дало змогу здійснити глибоке вивчення змісту історичних документів, листування, мемуарів та наукових публікацій, виокремити ключові факти, логічно структурувати інформацію та сформулювати обґрунтовані висновки.

Також серед загальнонаукових методів варто виокремити метод синтезу, який відіграв важливу роль на завершальних етапах дослідження. Зважаючи на залучення широкого спектра джерел – як друкованих, так і електронних, як європейських, так і східних – виникла необхідність у їх узагальненні, структуруванні та осмисленні в межах єдиної логічної системи. Метод синтезу дозволив поєднати розрізнені факти, інтерпретації та концепції в цілісну картину, що дало змогу сформулювати узагальнені висновки щодо причин, перебігу та наслідків Єгипетського походу Наполеона Бонапарта.

Враховуючи специфіку джерельної бази, а саме те, що інформація часто була розпорошена між численними невеликими за обсягом джерелами, особливу цінність у процесі дослідження набув загальнонауковий метод індукції. Цей метод дозволив узагальнювати численні одиничні спостереження і на їхній основі формувати обґрунтовані висновки, що мають аналітичну і дослідницьку цінність. Особливо ефективним цей метод виявився при вивченні особистої позиції Наполеона, коли фрагменти епістолярної спадщини ставали основою для реконструкції його стратегічного мислення та політичних намірів.

У підрозділі 2.1 особливу увагу було приділено методологічному інструментарію, який дозволив комплексно розкрити динаміку французької політики щодо Єгипту. Зокрема, було застосовано проблемно-хронологічний метод, який дав змогу простежити еволюцію стратегічних задумів Франції. Цей метод дозволив розташувати події у часовій послідовності та виявити причинно-наслідкові зв'язки між ними. Крім того, у підрозділі активно використовувався метод компаративного аналізу, що дав змогу порівняти політичні, військові та ідеологічні обставини, за яких формувалась французька східна політика у різні історичні періоди.

Історико-порівняльний метод застосовувався на всіх етапах підготовки дослідження, однак особливо важливою виявилася його роль у підрозділі 2.2, присвяченому аналізу французької окупаційної політики в Єгипті. В умовах розмаїття джерельної бази та нерідко суперечливих інтерпретацій, історико-порівняльний метод дав змогу здійснити ретельне зіставлення даних, встановити ступінь їх достовірності, а також виявити відмінності в оцінках і акцентах залежно від походження джерела. Такий підхід забезпечив критичне осмислення матеріалу та сприяв формуванню виважених висновків щодо характеру французького управління окупованими територіями.

Таким чином, у процесі дослідження тематики Єгипетського походу Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.) було застосовано комплекс методологічних підходів, що дозволив досягти високого рівня наукової обґрунтованості результатів. Ключовими стали принципи історизму та об'єктивності, які забезпечили критичне осмислення подій у контексті епохи та убезпечили аналіз від тенденційних оцінок. Із загальнонаукових методів було використано аналіз, синтез, індукцію, порівняння та узагальнення, що сприяло ефективному опрацюванню великого масиву джерел, встановленню логічних зв'язків між подіями та формулюванню цілісних висновків. Історико-порівняльний і проблемно-хронологічний методи надали змогу простежити динаміку стратегічних змін у французькій політиці щодо Єгипту та порівняти оцінки подій у різних історіографічних традиціях. Застосована методологія

загалом відповідає предмету, об'єкту та меті дослідження, забезпечуючи глибоке та всебічне розкриття обраної теми.

Висновки до першого розділу

Отже, на основі аналізу доступної історіографії можна зробити висновок, що тема Єгипетського походу Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.) залишається практично не представленою в українській історичній науці. Вітчизняна історіографія лише фрагментарно звертається до постаті Наполеона, переважно у контексті українсько-французьких зв'язків, тоді як дослідження окремих етапів його діяльності, зокрема єгипетської кампанії, практично відсутні. Це підкреслює актуальність обраної теми та необхідність її комплексного вивчення в межах українського академічного дискурсу.

У зв'язку з обмеженням обсягом національної джерельної бази, значну частину матеріалу становили праці західних дослідників. Особливо цінними стали ресурси Наполеонівської цифрової бібліотеки (*Bibliothèque numérique napoléonienne*), яка надає доступ до широкого кола першоджерел — зокрема листування Наполеона, мемуарів, адміністративних документів та графічних матеріалів. Цей ресурс частково компенсував відсутність доступу до архівів Франції та Єгипту, дозволивши залучити автентичні джерела для аналізу подій.

У процесі дослідження було використано низку наукових принципів і методів, які забезпечили всебічне розкриття проблематики. Серед основоположних принципів — історизм, що дозволив розглядати події у їхньому хронологічному та культурно-політичному контексті, а також об'єктивність, яка забезпечила неупереджене ставлення до постатей та явищ. Із загальнонаукових методів ключову роль відіграли аналіз, синтез та індукція, що дали змогу працювати з розрізненими джерелами та формулювати обґрунтовані висновки. Із спеціальних історичних методів найактивніше застосовувалися проблемно-хронологічний і історико-порівняльний, які дали змогу простежити динаміку подій та співвіднести інформацію з різних джерел.

РОЗДІЛ 2. ЄГИПЕТСЬКА КАМΠΑНІЯ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА (1798-1801 РР.)

2.1. Трансформація причин французької інтервенції в Єгипет (1798-1801 рр.)

Взаємодія Франції та Єгипту є значно тривалішою, ніж може здатися на перший погляд. Колоніальні амбіції Франції, що сформувалися ще в часи Середньовіччя, були тісно пов'язані з Єгиптом. Важко сказати, кому саме належить ідея приєднання Єгипту, однак відомо, що ще під час хрестових походів Єгипет неодноразово розглядався як ключовий стратегічний об'єкт. Зокрема це стосується П'ятого хрестового походу (1217-1221 рр.), метою якого було відновлення католицького контролю над Святою Землею та Єрусалимом. Досягнення цих стратегічних цілей передбачалося через встановлення контролю над Єгиптом, який на той час перебував під владою династії Аюбідів (1171 – 1250 рр.) [46, р. 22].

Якщо відкинути середньовічні мотиви й перейти до Нового часу, то вже на початку XVIII століття філософ Лейбніц (1646-1716 рр.) пропонував королю Людовіку XIV (1638-1715 рр.) ідею завоювання Єгипту. Він був переконаний, що географічне розташування Єгипту настільки вигідне, що контроль над ним означатиме панування над морями світу. Окрім домінування на морях, контроль над Єгиптом гарантував торговельні зв'язки між Францією та Сходом, насамперед Індією – як найважливішою економічною метою. Під час правління наступних королів – а саме Людовіка XV (1710 – 1774 рр.) та Людовіка XVI (1754 – 1793 рр.) – єгипетська ідея фігурувала в доповідях і записках деяких державних діячів. Зокрема, за дорученням королівського двору у 1777 році французький барон де Тотт здійснив таємну місію до Леванту. У звіті за підсумками місії він представив факти доцільності перетворення Єгипту на колонію Франції. Однак якихось кроків у цьому напрямку, в той час, зроблено не було. Наприкінці XVIII століття змінюється головний противник: якщо за часів Людовіка XIV та Лейбніца ним були голландці, то тепер це були

англійці. Єгипет мав своїми родючими землями, а історія наводила французьким політикам переконливі приклади: будь-яка держава, що володіла Єгиптом, отримувала з його земель значні ресурси [30, с. 50; 42, р. 94; 46, р. 22].

У середині XVIII століття Франція зазнала значного удару внаслідок Семирічної війни (1756–1763 рр.), яка призвела до втрати великих територій; у складі імперії залишилася лише невелика кількість островів в Атлантичному та Індійському океанах. У 1797 році Франція стрімко втратила колонію Сен-Домінго (на острові Гаїті) під натиском негритянських революціонерів. Логічно, що втрата значної кількості заморських колоній призвела до дефіциту деяких товарів, що, своєю чергою, стимулювало пошук нових шляхів їх отримання. Єгипетська ідея знову почала вирувати у французьких освічених колах, адже ця країна могла постачати бавовну, рис і каву. Такі територіальні надбання могли частково виправити ситуацію після втрати колоній. Отже, можна виокремити економічну причину вторгнення французьких військ в Єгипет [36, р. 35; 49, р. 23].

Розвивати ідею та формувати ґрунт для майбутнього походу в Єгипет Наполеон почав ще під час Італійської кампанії (1796–1797 рр.). Він зосереджував особливу увагу на Іонійських островах, що виглядало дивно, враховуючи контекст Італійської кампанії молодого Бонапарта. Тоді він навіть писав Директорії, що, якщо буде потрібно, готовий віддати ворогу всю Італію, але будь-якою ціною має залишити острови. Такі острови Адріатичного моря, як Корфу, Закінф і Занте, – як зазначав у своїх листах Наполеон, — були життєво необхідними для розвитку французької торгівлі та завоювання Єгиптом. Генерал був переконаний, що контроль над цими островами важливіший за всю Італію. Уже тоді він також рекомендував завоювати Мальтою, що, як відомо, станеться пізніше – безпосередньо під час шляху до Єгипту. Така зацікавленість Наполеона островами явно свідчить про те, що він готував морські бази, які могли знадобитися під час майбутнього морського походу. Не залишається сумнівів, що вже тоді він планував експедицію саме в

Єгипет, адже якоїсь іншої мети в створенні таких морських баз під час війни в Італії не простежується [30, с. 51; 47, р. 105].

Стара для Франції ідея про Єгипет сформувалася не лише в Наполеона, а й почала розглядатися серед членів Директорії. Крім того, у 1798 році з Італії повернувся Бонапарт, охоплений всенародною славою та любов'ю [42, р. 94]. У французьких освічених політичних колах напередодні Єгипетського походу існували небезпідставні побоювання щодо того, що владу в республіці поступово захоплюють військові генерали, що може призвести до військової диктатури. А тут ще й повернувся до Парижа обожнюваний народом генерал, якого відкрито порівнювали з Цезарем (100 р. до н. е. - 44 р. до н. е.) [42, р. 94]. Можливо, для Бонапарта такі порівняння й були приємними, але точно не для членів Директорії. Після свого призначення Наполеон взявся за ревізію війська та оцінку стану справ: велика кількість новобранців, які становили більшість наданої йому армії, брак кораблів, повне і беззаперечне панування англійців на морі. З огляду на ці фактори й особисті переконання він вирішив відмовитися від ризикованого нападу на Англію. Йому потрібно було знайти таку точку для удару по Англії, яка мінімізувала б ризики для французької армії. Вибір, звичайно, пав на Єгипет – ідею, яка вже давно визрівала в голові Наполеона [42, р. 94; 36, р. 36].

Загалом після повернення з Італійської кампанії (1796–1797 рр.) молодий генерал Бонапарт усіляко прагнув закріпити свої досягнення і народну любов новими звершеннями. Для нього відсиджування в Парижі було не вигідним. Зачитуючись і захоплюючись видатними постатями минулого, він хотів стати з ними в один ряд. Похід у «країну пірамід і фараонів» обіцяв йому унікальний досвід: можливість розвинути свої військові таланти на безмежних просторах Сходу та відчути себе Александром Македонським (356 р. до н. е.-323 р. до н. е.). Не слід забувати й про вже згаданий факт: французи після його повернення з Італії порівнювали його з Цезарем. Згодом, уже будучи імператором, Наполеон казав, що Європа занадто мала і що справжніх звершень можна досягти лише на Сході. Ці факти щодо особистісної мотивації генерала

частково спростовують тезу про те, що Директорія хотіла просто позбутися його. Скоріше навпаки: він сам прагнув дистанціюватися від постійного політичного нагляду. Отже, авантюризм та амбіції Наполеона підштовхували його до відкриття нової, майже невідомої для Європи країни [43, р. 22; 49, р. 23 – 24; 30, с. 51; 42, р. 94 - 95].

Цікаві свідчення про авантюризм Наполеона напередодні експедиції можна знайти в мемуарах про принца Ле Брена, авторства Марі дю Меніля. Автор розповідає про розмову між Ле Бреном, генералом Дезе та ще одним генералом, які обговорювали ідею висадки в Англії, яку Наполеон не дуже бажав проводити. Ле Брен сказав такі слова генералам: «... оскільки ви голодні до небезпек, чому б вам не поїхати до Єгипту? Це місце, де ви можете отримати блискучі і, можливо, тривалі перемоги». Генерал Дезе (1768-1800 рр.) відповів, що це благородний і грандіозний проєкт: «вирвати з варварства колыску науки і цивілізації, прекрасна ідея». Як пише автор, достовірно не відомо, чи передав Дезе цю ідею Бонапарту, чи ні [41, р. 185 – 186]. Та навіть якщо генерал Дезе і передав цю інформацію Наполеона, то це лише могло підштовхнути останнього до прийняття остаточного рішення. Адже, як ми описали вище, після повернення з Італії у Наполеона вже визріла ідея про похід в Єгипет. Наявність одностороннього, вірогідно що зміцнило його переконання.

Серед людей, які мислили подібно до Наполеона, варто виокремити міністра закордонних справ Талейрана (1754 – 1838 рр.) який був переконаний, що розпад і поділ Османської імперії є неминучим. За таких умов, на його думку, Франція мала долучитися до цього поділу, щоб отримати найціннішу провінцію — Єгипет. Тож Талейрана можна назвати одним із найбільших прихильників вторгнення в Єгипет; саме він активно лобював цю ідею. На той час міністр перебував у добрих стосунках із генералом Бонапартом, тому цілком очевидно припустити, що вони обговорювали цей задум. Цілі експедиції значною мірою спиралися на проєкт Талейрана і передбачали: повалення влади мамлюків, створення колоніального форпосту в Суєці та завдання удару по

британському пануванню в Індії. Як додаткова мета розглядалося також поширення ідеалів Французької революції [37, р. 18-20].

Як зазначалося вище, Талейран чудово усвідомлював слабкість Османської імперії. Це була додаткова причина, яка спонукала до вторгнення. Факти, що підтверджували занепад Османської імперії, наводив у своїх звітах посол Франції в Стамбулі за період між 1768 та 1785 роками. Він радив французькому уряду готуватися до окупації Єгипту, адже Османська імперія дедалі більше підпадала під вплив Російської імперії. Сам Єгипет посол описував як слабку провінцію — зі слабким військом і відсутністю належних укріплень. Паралельно французький дипломат і військовий інструктор у турецькій армії Франсуа барон де Тотт (1733-1793 рр.) у своєму звіті після повернення до Франції 1776 року також підтверджував слабкість Османської імперії й легкість потенційного підкорення Єгипту. Він проводив військову розвідку узбережжя Єгипту між Александрією та Абу-Кіром, склавши детальну карту, а також дослідив внутрішні райони країни, ще раз засвідчивши відсутність укріплень і значної кількості військ. На його думку, п'ятнадцяти тисяч солдатів було б достатньо для підкорення всього Єгипту. Саме наприкінці XVIII століття з'являється концепція виправдання закордонних агресивних дій як «звільнення», на противагу застарілому поняттю «завоювання» [47, р. 105; 46, р. 25-26; 44, р. 116].

Французький мандрівник Клод-Етьєн Саварі (1749-1788 рр.) опублікував свою роботу за підсумками подорожі в Єгипет, де зазначив про жахливий занепад Єгипту під час правління османів. Каїр, який був одним з найбагатших міст в середньовіччі, перетворився на маленьке містечко. Також він приділяє значну увагу безправному становищу жінки в Єгипті. Французький консул в Александрії Маглун також підтверджує стан занепаду країни у своєму звіті у лютому 1798 року, тобто за півроку до початку кампанії Наполеона. Він навів цифру в 20-25 тис. солдатів, яких буде достатньо для цілковитого захоплення Єгипту [46, р. 26 - 28].

Розширену версію списку мандрівників та інформаторів про Єгипет можна знайти в «Дослідженні Верхнього Єгипту комісією наук і мистецтв Східної армії» 1799 року. Там зазначається загалом дев'ять мандрівників, які, повернувшись до Європи, опублікували свої спостереження. Серед них наводиться ім'я ще одного французького консула – Бенуа де Майле, який перебував у Каїрі протягом 1692-1708 років. Він привіз із собою значний обсяг нотаток, що стали цінним джерелом про Єгипет упродовж усього XVIII століття [38, р. 257]. Безпосередньо перед походом Наполеон покладався на праці французького мандрівника та філософа графа де Вольнея (1757-1820 рр.), зокрема на його роботу «Подорож до Єгипту і Сирії» [46, р. 23]. Ці джерела стали важливою основою для підготовки експедиції, оскільки дозволяли скласти уявлення про географію, населення та потенційні труднощі на шляху французької армії.

Поширення ідеалів Просвітництва та Революції можна назвати «цивілізаційною метою» експедиції, проте серед французьких впливових кіл існувала й інша позиція – так звана «рецивілізаційна мета». Вона передбачала повалення режиму мамлюків від імені Стародавнього Єгипту і повернення країни до її славетних часів. Як вважали прихильники цієї позиції, перебуваючи під владою інших держав (Ассирії, Персії, Риму), Єгипет постійно занепадав. За часів панування арабів та ісламу, як вважали французи, країна опинилася в найбільш плачевному становищі за всю свою історію. «Французьке завоювання стане епохою її розквіту... Французи звільнять її від найжорстокіших тиранів, які будь-коли існували», — зазначалося у меморандумі Талейрана до Директорії [37, р. 36-37].

Якщо підсумувати й відкинути «визвольні» та «цивілізаційні» місії, то основною військовою та економічною метою Єгипетської кампанії безперечно було ослаблення впливу головного противника Французької республіки в Середземному морі – Англії. Робоча сила в Єгипті була значно дешевшою, тож, користуючись цим, планувалося створити флот, який зміг би вирушити до Індії і відібрати в англійців їхню найбагатшу колонію [47].

Окрім прагнень верхівки французького суспільства, слід приділити увагу й простому населенню – солдатам, які долучилися до Єгипетської експедиції. Цінну інформацію можна знайти в мемуарах, зокрема полковника Шальбрана (1773 – 1854 рр.), учасника Італійської кампанії, який згодом приєднався й до єгипетської. Звісно, думки й цілі однієї людини не можуть репрезентувати всіх солдатів, але ці спогади дають уявлення про позицію автора та, ймовірно, його однодумців. Повернувшись з Італії, автор мемуарів привіз значну кількість культурних цінностей і створив власну невелику колекцію. У цей час уже розпочалася організація висадки в Англії, командувачем якої було призначено Бонапарта. Проте вже тоді ширилися чутки, що справжньою метою стане не напад на Англію, а похід на Схід, найвірогідніше в Єгипет. Як розповідає Шальбран, його захоплювала можливість відвідати «країну фараонів і Птолемея, дослідити її історію та пам'ятки старовини. Відвідати цю давню країну було мрією окремих освічених людей, підживленою творами античних та пізніших авторів. Для них можливість здійснити мандрівку зі зброєю в руках, не ризикуючи бути пограбованими чи вбитими, була унікальним шансом. Та варто розуміти: таких людей було в меншості. Це абсолютно природно, адже більшість солдатів вирушали в похід заради вигоди або просто слідом за харизматичним Бонапартом та іншими відомими генералами [52, р. 7 - 11].

Проведене дослідження підтверджує, що Єгипетська кампанія, як і будь-яка інша війна, була зумовлена цілим комплексом політичних, військових, економічних та особистісних чинників, які формувалися ще з часів Середньовіччя. Традиційне твердження про прагнення Франції послабити Британію в Середземному морі та створити плацдарм для походу на Індію є цілком коректним, однак воно потребує уточнення й урахування цілого комплексу описаних нами вище чинників, а саме: економічних мотивів для компенсації втрати колоній, цивілізаційних і рецивілізаційних мотивів, авантюризму Наполеона Бонапарта та амбіцій інших людей — від Талейрана до звичайних солдатів. Усе це підкріплювалося давністю самої ідеї та звітами

розвідників про сприятливу ситуацію для вторгнення. Єгипетський похід (1798–1801 рр.) чудово демонструє, як ідея військового вторгнення може жити протягом століть і які фактори впливають на її реалізацію. Загалом і досі залишається багато недосліджених аспектів Єгипетської експедиції (1798–1801 рр.) та загалом доби Наполеона I Бонапарта в українському історичному просторі.

2.2. Французький контроль над Єгиптом: культурна експансія чи імперський проєкт

Для формування обґрунтованого висновку щодо наслідків контролю Франції над Єгиптом доцільно розділити дослідження на два етапи:

1. Єгипет до французької окупації (до 1798 р.);
2. Єгипет у період французької окупації та її наслідки (1798 – 1801 рр.);

На перебігу військових дій Єгипетського походу ми детально не зупиняємося, оскільки це виходить за межі основних завдань нашого дослідження. Водночас, з метою забезпечення наочності та кращого розуміння загальної картини експедиції, доцільним було додати до роботи відповідні картографічні матеріали. Саме тому карту основних етапів і напрямків військових операцій, подану в праці «Napoleon's Egypt: Invading the Middle East» (Єгипет Наполеона: вторгнення на Близький Схід), ми розмістили в додатку А [40, р. 8].

Отже, варто розпочати з аналізу ситуації в Єгипті напередодні прибуття французів. Сучасники походу були цілком обізнані в політичній ситуації в Єгипті на момент кінця XVIII ст. Так, в мемуарах французький офіцер Жан-Габріель де Нієлло Саржі пише, що мамлюки настільки ослабили владу османського паші, сипахів та яничар, що два беї, Ібрагім та Мурад, які мали в своєму розпорядженні грізне мамлюцьке ополчення, домовилися розділити між собою владу. Перший відповідав за цивільну адміністрацію, а другий – за військове командування. Значну роль також відігравали шейхи. Як зазначає

автор, на момент французької експедиції в Єгипті проживало майже два мільйони вісімсот тисяч мешканців, більшість з яких араби. Наскільки можна довіряти цим даним сказати важко, адже перевірити ці дані в паралельних джерелах дуже важко, тож візьмемо ці цифрові дані за основу [39, р. 14 –19].

Режим мамлюків вирізнявся надзвичайною жорстокістю щодо місцевого населення. Публічні страти були звичним явищем. Населення жило в умовах крайньої бідності; основним типом житла слугували невеликі глинобитні хатини [37, р. 53–54]. Після перемоги в битві біля пірамід 21 липня 1798 р. та входження до Каїра Наполеон написав листа до Директорії, датованого 24 липня цього ж року. У ньому він надає досить детальний опис становища в місті. Трьохсоттисячне населення Каїра він називає «найпотворнішими людьми у світі», які є майже поголовно неосвіченими. Вони мешкали в будинках із бруду, і навіть житла владної верхівки – мамлюків – не вирізнялися ані комфортом, ані красою. Бідне населення постійно недоїдало та не знало навіть елементарних речей, як-от ножиці. Єдине, що, за словами Бонапарта, було цінним у цій країні, – це родючі землі та сприятливий клімат [10].

Наступного дня, у листі до свого брата Жозефа від 25 липня, Наполеон, серед особистих переживань, подав короткий, але вичерпний опис Єгипту: «L'Égypte est le pays le plus riche en blé, riz, légumes, viande, qui existe sur la terre» (Єгипет — найбагатша країна на землі за кількістю пшениці, рису, овочів і м'яса) [5]. Ще одним чудовим свідченням убогості місцевого населення є згадка французького офіцера Жозефа-Марі Муаре, про дівчат віком приблизно від десяти до чотирнадцяти років які були змушені ходили повністю оголеними через матеріальну скруту [37, р. 51]. В таких умовах місцеве населення могло думати лише про власне виживання, а тому ідеї французької революції про свободу, рівність та братерство були для них далекими.

Єгипетське суспільство було глибоко консервативно-мусульманським, для якого антиклерикалізм був незрозумілим, а перевага раціонального тим більше. Відомий єгипетський історик тих часів аль-Джабарті (1754 – 1822 рр.) називає гуманістичні цінності Наполеона дурістю а самих французів називає

«дияволами». Наука в такому суспільстві знаходилася в занедбаному стані, а хоча б якийсь розвиток, у вузьких колах, мали ті галузі, які були пов'язані з релігією. Це насамперед математика та астрономія. [37, р. 81–82]. Аналізуючи джерела можна помітити, що Західні історики найчастіше називають похід в Єгипет необхідним актом, який пробудив Єгипет та підштовхнув до сучасності. На противагу цьому арабські дослідники часто називали прокляттям, типовим проявом європейського імперіалізму та порушенням автентичності арабської культури. Для формування висновків ми врахуємо обидві позиції [44, р. 115].

Коли французи прибули до Єгипту, це консервативне мусульманське суспільство майже не сприйняло їх як визволителів [44, р. 122–123]. Реакція ісламської релігійної верхівки на французьку присутність була неоднозначною й не завжди передбачуваною. Наприклад, один із провідних улемів, Умар Макхрам - накіб оль-ешраф — втік до Палестини, відмовився визнавати французьку владу й не повернувся назад. Натомість його наступник на посаді, Халіл аль-Бакрі, протягом усього періоду окупації залишався близьким союзником французів [44, р. 125]. Враховуючи відсутність лояльності до французів, майже одразу після перших успіхів на єгипетській землі Наполеон вдався до хитрої політики, прагнучи здобути прихильність мусульманського населення до себе та французької армії. Цілком логічно, що для цього він спробував використати релігійний чинник. Існують суперечливі дані щодо обізнаності Наполеона з Кораном: хоча важко достеменно підтвердити, наскільки глибоко він знав священний текст мусульман, однак він умів успішно застосовувати окремі цитати арабською мовою під час спілкування з місцевою владою. Це дозволяло йому поширювати серед єгиптян уявлення про себе як про визволителя країни з-під влади мамлюків [47, р. 109].

Управління новими територіями здійснювалося з Каїра, де після перемоги в битві біля Пірамід зупинився Наполеон разом із військом. Бонапарт офіційно визнавав Коран, мусульманську віру та проголошував віру в Аллаха як єдиного Бога. Звісно, такі заяви мали прагматичний характер, однак це не скасовує факту відносно гуманної політики французів щодо іновірців. Грабунки та

свавілля французьких солдатів були суворо заборонені — під страхом смертної кари, а права власності місцевого населення зберігалися. Вченим, які прибули до Єгипту разом з армією, було доручено розробити методи боротьби з епідеміями, удосконалити систему освіти та юриспруденції. Було налагоджено поштові й транспортні послуги, відремонтовано значну кількість каналів. Розпочато розробку проєкту з'єднання Нілу з Червоним морем. Також у Каїрі було засновано Інститут Єгипту [47, р. 110]. Утім, не варто ідеалізувати ці реформи, оскільки ключову роль у їх впровадженні відіграла ізоляція французької армії після поразки в битві біля Абукіра в серпні 1798 року. Вимушене безстрокове перебування в Єгипті спонукало французьке командування до ініціювання реформ у підконтрольній країні [37, р. 14].

На ключові посади намагалися призначати виключно лояльних до окупаційного режиму людей. Так, в листі генералу Клеберу (1753 – 1800 рр.) за 30 липня 1798 року Наполеон зазначає, що в Александрійській провінції до складу дивану мають увійти ті, хто найбільш лояльні до французів та ворожі до мамлюцьких беїв. За аналогічним принципом мають бути організовані й інші важливі посади [12].

Економічна політика Наполеона часто передбачала, що окупована держава повинна самостійно забезпечувати витрати на власну окупацію. Цей підхід він уперше реалізував ще під час Італійської кампанії, сформулювавши принцип: *«війна платить за війну»* [36, р. 30]. В одному з листів до Клебера від 27 липня 1798 року, тобто під час перебування в Каїрі, Бонапарт писав, що бідність французів у грошах компенсується багатством у товарах. Армія володіла великими запасами пшениці та рису. Уже сама риторика Наполеона свідчить про його переконання, що війна може самостійно себе забезпечувати: *«Mais dans ce moment-ci nous nous reposons au Caire, qui ne laisse pas que de nous offrir beaucoup de ressources»* («Але в цей момент ми відпочиваємо в Каїрі, який не забуває пропонувати нам багато ресурсів») [13]. Документи свідчать, що велика кількість цих ресурсів йшла на годування армії. Так, у листі до комісару флоту Ле Руа Наполеон пише, що вже відправив йому конвой з пшеницею та

віддав відповідні накази комісарам міст Розетта та Дум'ят надіслати Ле Руа двомісячний запас рису. [6]. У ще одному листі до Ле Руа Бонапарт пише, що вже віддано наказ Клеберу зібрати внески в Александрії у розмірі 600 тис. франків на потреби армії та в місті Дум'ят контрибуцію в розмірі 150 тис. франків [7]. Однак наведені вище числа зовсім не означають, що французька адміністрація лише викачувала ресурси з регіону. Так, на третина від загальної кількості зібраних податків з цих міст, а також Александрії мали йти на їх обслуговування. Про це Бонапарт зазначає в одному зі своїх листів за 30 липня 1798 року [8].

Після входження до міста французи насамперед конфіскували значну частину майна переможених мамлюків. У деяких будівлях, якими донедавна володіли представники цієї військової верхівки, були розміщені французькі офіцери та вчені. Сільськогосподарські угіддя мамлюків також було конфісковано і передано під управління французького фінансового директора на правах національної власності. У середині вересня 1798 року було оголошено вимогу до місцевого населення щодо реєстрації прав власності. Ті, хто не зміг належним чином підтвердити свої права, ризикували втратити майно, яке могло бути конфісковане на користь держави [44, р. 123–124]. Продовжуючи тему реквізицій, варто звернути увагу на лист Наполеона до генерала Мену (1750 – 1810 рр.) від 26 липня 1798 року. У ньому Бонапарт наказує реквізувати всіх коней у місті Розетта (нині — Рашид) для потреб армії. Водночас підкреслюється важлива деталь: власникам тварин має бути виплачена компенсація, а сам факт передачі засвідчено письмовою розпискою [15].

Ключовим моментом для розуміння французької економічної політики є той факт, що на момент прибуття французів економіка Єгипту перебувала у стані глибокої кризи. Упродовж усього періоду перебування французької армії в регіоні суттєвих економічних покращень зафіксовано не було. Безперечним досягненням, однак, стало нанесення серйозного удару по мамлюцькій еліті, про що вже зазначалося вище. Мамлюки втратили контроль над своїми

володіннями, джерелами багатства та системою вербування воїнів. Бойові дії продемонстрували їхню неефективність як військової сили [44, р. 135–136]. Досить неоднозначним залишається фрагмент із раніше згаданого листа Наполеона до Клебера від 27 липня 1798 року, в якому зазначено: «*nous avons jeté 2 000 Mamelouks des mieux montés dans le Nil*» («ми кинули 2000 найкращих мамлюків у Ніл») [13]. Точне значення цієї фрази викликає питання, однак її образність свідчить про масштабність зіткнень і рівень знищення мамлюцьких сил. Втім, попри розгром мамлюків як правлячої касты, сам Наполеон і французька армія нерідко піддавалися критиці за застосування аналогічних до мамлюцьких методів управління. Через складне становище, в якому опинився французький окупаційний режим, солдати часто вдавалися до грабунків місцевого населення [44, р. 135–136].

Особливо жорсткою французька політика стала після того, як британський флот відрізав армію Наполеона від постачання ресурсів. Історик Аль-Джабарті, який був свідком французької окупації, називає завойовників «дияволами» та зазначає, що навіть попередня влада не поводитися з населенням так жорстоко, як вони [37, р. 8]. Показовим прикладом є історія села Алкам, розташованого на захід від Нілу. Місцеві жителі вбили одного з наполеонівських ад'ютантів та ще п'ятнадцятьох французьких солдатів. У відповідь село було жорстоко покаране й негайно спалене. Ще один приклад — події під час збирання податків у жовтні 1798 року. В одному з бідних глинобитних сіл місцевого старосту піддали тілесному покаранню (*bastinado*), аби змусити селян сплатити визначену суму [37, р. 56].

У спогадах маршала Берт'є зазначається, що Бонапарт мав на меті повернути цивілізацію та давню славу цій землі. Також ідеться про визволення народів. Крім того, у Наполеона були плани зі створення торговельних підприємств і перетворення Єгипту на торговельну базу між Європою та Азією. Ці економічні заходи були спрямовані на послаблення домінування Англії в Індії. Звичайно, ми не можемо цілком довіряти свідченням Берт'є, адже писав він їх під впливом культуртрегерської ідеології, яка наголошувала на

цивілізаторській місії французів. Втім, ці матеріали залишаються важливим джерелом для розуміння намірів і риторики французької окупаційної влади [17].

Знаковою подією перебування французів в Єгипті стало свято Республіки, яке відбулося 22 вересня 1798 року в Каїрі. Жителі міста разом із французькими військовими взяли участь у військовому параді та церемоніальному піднятті французького триколову поруч з османським прапором [37, р. 55]. Однак уже рівно через місяць — 21 жовтня 1798 року — в Каїрі спалахнуло масштабне повстання, під час якого загинуло від 2000 до 3000 єгиптян та близько 300 французів. Після цього для французького командування стало очевидним, що без жорстких заходів утримати владу навіть у столиці регіону буде неможливо. Почалося роззброєння місцевого населення та демонтаж окремих міських укріплень з метою поліпшення мобільності військ і забезпечення швидкого реагування у випадку нових заворушень [44, р. 122–123]. У листуванні Наполеона також можна знайти згадки про страти місцевого турецького населення. Так, у листі до губернатора провінції Менуф генерала Юзефа Зайончека (1752–1826) Бонапарт закликає застосовувати більш суворі методи управління, наводячи приклад Каїра. Він повідомляє, що щоденно наказує стинати голови трьом туркам і виставляти їх на загальний огляд. В іншому листі згадується про страти п'яти-шести осіб на день у столиці [14; 16].

Важливу роль Наполеон відводив створенню медичних закладів у Єгипті. Так, в одному з листів, датованому 30 липня 1798 року, він наголошує на винятковій необхідності відкриття лікарень у деяких районах міста, насамперед у Великому Каїрі, Старому Каїрі та Булаку [9]. Майже аналогічний наказ було надано губернатору провінції Менуф — генерал Зайончек отримав розпорядження заснувати лікарню на п'ятдесят ліжок [16]. Цікавим фактом є й використання французами інновацій у медичній сфері. Зокрема, однією з таких новацій стала карета швидкої допомоги на верблюдах, адаптована до умов пустельної місцевості (Додаток Б).

Генерал Жак-Франсуа Мену (1750–1810), який очолив французьку армію в Єгипті після загибелі Клебера в 1800 році, явно взяв курс на асиміляцію місцевого населення з французами, переслідуючи мету зробити французьке правління в регіоні постійним. Він став найстаршим за рангом французом, який прийняв іслам, а також одружився з єгипетською мусульманкою [44, р. 129]. Цікавим фактом є те, що 26 жовтня 1800 року було створено військовий підрозділ з мамлюків. Частина була організована за французькими принципами, але зберігала традиційне озброєння [51, р. 8].

Французький світогляд і наука справили значне враження на єгипетське суспільство. Уже згаданий нами історик аль-Джабарті, який під час французької окупації критично, а іноді й відверто негативно ставився до завойовників, дещо змінив свою позицію після їхнього відходу з регіону. Він зазначав, що османські урядовці, які прийшли на зміну французам, часто були неписьменними — не вміли ні читати, ні писати. Це різко контрастувало з рівнем підготовки французьких адміністративних кадрів, що й підкреслював аль-Джабарті. Після приходу до влади Мухаммеда Алі Єгипетського (1769–1849) у 1805 році аль-Джабарті надав йому значну підтримку. Зокрема, він рекомендував шляхи реформування армії, системи освіти та адміністративного управління — звичайно ж, спираючись на досвід, побачений під час перебування французів у Єгипті [37, р. 93–94].

Отже, можна підсумувати, що напередодні французької інтервенції жителі Єгипту перебували в досить складному становищі та потерпали від свавілля і жорстокості військової касты — мамлюків. Перебування французів не призвело до кардинальних економічних покращень чи повного припинення насильства. Французьке колоніальне правління мало всі ознаки типової колоніальної політики: мали місце як активне «викачування» ресурсів із підкореної території, так і масові репресії, зокрема страти. Особливо жорстокою політика французів стала після поразки в Абукірській битві (1–3 серпня 1798 р.), коли армія Наполеона Бонапарта фактично опинилася в ізоляції, відрізана від метрополії. Навіть після відбуття Наполеона до Франції

наприкінці 1799 року загальний курс французького правління в Єгипті залишився незмінним. Водночас слід визнати, що попри колоніальний характер французької присутності, вона мала й певні позитивні наслідки. Це й повалення надзвичайно жорстокого режиму мамлюків, і початки наукового, медичного та адміністративного розвитку. Французи продемонстрували приклади ефективного управління, які згодом були використані єгипетськими лідерами, зокрема Мухаммедом Алі. Таким чином, французький контроль над Єгиптом був імперським проєктом, який, однак, базувався на ідеалах Французької революції та передбачав не лише політичне підкорення, але й культурне перетворення країни, хоч і з опорою на жорсткі методи.

2.3. Огляд наукового спадку Єгипетської кампанії (1798 – 1801 рр.)

Одним із найважливіших, але водночас не завжди належно оцінених аспектів Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта є її наукова та дослідницька складова. У науковому середовищі вже тривалий час тривають дискусії щодо того, чи існувала єгиптологія як окрема галузь історичного знання до походу Бонапарта. Частина дослідників схильна розглядати його експедицію як справжній каталізатор зародження науки про Давній Єгипет, підкреслюючи її революційний характер. Інші ж, навпаки, вказують на наявність певних дослідницьких традицій ще до 1798 року, і таким чином заперечують вирішальну роль Наполеона. Отже, постає цілком обґрунтоване наукове питання: наскільки значущим і визначальним був вплив французького вторгнення на формування єгиптології як окремої дисципліни? [35, р. 4793].

Загальновідомим є факт, що Наполеон Бонапарт був особистістю, яка виявляла глибокий інтерес до науки та освіти. Ще з раннього дитинства, приблизно з п'яти-шести років, він виявляв неабиякі здібності до математики, що згодом стало основою його успішної кар'єри артилериста. За часів його правління Франція без перебільшення перетворилася на одного зі світових лідерів у сфері наукових досліджень. Водночас варто згадати й про критику, яка, хоча й не має значного поширення, усе ж заслуговує на увагу. Незважаючи

на особисту зацікавленість Бонапарта в науці, а також поширене на Заході визнання його як однієї з ключових постатей у становленні єгиптології, деякі дослідники — зокрема представники афроцентричних та азійоцентричних підходів — висловлюють критику на його адресу. Йдеться, зокрема, про звинувачення у відокремленні єгипетської цивілізації від решти африканського культурного простору, що, на їхню думку, сприяло формуванню євроцентричного бачення історії. Проте, якщо абстрагуватися від методів, використаних під час Єгипетської кампанії (які вже були розглянуті вище), а також від критики, що виходить переважно з вузького кола дослідників, внесок Наполеона Бонапарта в розвиток єгиптології видається дійсно визначним і вагомим [35, р. 4798–4801].

Загалом більшість дослідників визнають вагомий внесок Бонапарта та сходяться на думці, що до часу французької експедиції інтерес європейців до єгипетської старовини мав переважно антикварний і фрагментарний характер, ґрунтуючись головню на особистій ініціативі окремих мандрівників, колекціонерів або поодиноких науковців. Єгипетська кампанія Наполеона започаткувала якісно новий етап — формування академічної та системної єгиптології як наукової дисципліни [48, р. 1].

Загальновідомим фактом є те, що в складі Єгипетської експедиції, окрім військових, вирушила й численна група науковців, які представляли найрізноманітніші галузі знань. Серед них — провідні наукові діячі Франції кінця XVIII століття: Гаспар Монж (Gaspard Monge, 1746-1818) — видатний математик; Жозеф Фур'є (Joseph Fourier, 1768–1830) — фізик і математик; Клод Луї Бертолле (Claude Louis Berthollet, 1748-1822) — визначний хімік, а також Етьєн Жоффруа Сент-Ілер (Étienne Geoffroy Saint-Hilaire, 1772=1844) — натураліст і біолог [47, р. 108]. Особливу роль у науковій частині експедиції відігравали два найстарших члени Комісії наук і мистецтв — уже згаданий математик Гаспар Монж і хімік Клод Бертолле (Claude Louis Berthollet, 1748–1822) які мали тісні зв'язки з Наполеоном ще з часів Італійської кампанії (1796 – 1797 рр.) [37, р. 42]. Також серед видатних вчених, які долучилися до

наукової експедиції в межах Єгипетської кампанії, варто окремо відзначити Ніколя-Жака Конте (Nicolas-Jacques Conté, 1755-1805) – талановитого винахідника та інженера, якого сам Наполеон називав «універсальною людиною». Не менш важливою постаттю був і Домінік Віван Денон (Vivant Denon, 1747-1825) – мистецтвознавець та археолог, який здійснив значний внесок у фіксацію єгипетських старожитностей [55, р. 105].

Загалом, французьку армію під час Єгипетської кампанії супроводжувала 151 цивільна особа, офіційно включена до складу Комісії наук і мистецтв. Це були не просто випадкові люди, а провідні вчені, інженери, художники та технічні спеціалісти свого часу. Їхня присутність перетворювала військову експедицію не лише на збройне вторгнення, а й на масштабну науково-дослідну місію. Одним із найважливіших рішень, ухвалених Наполеоном у цей період, стало заснування 22 серпня 1798 року Інституту Єгипту (Institut d'Égypte). Основними завданнями Інституту були:

- 1) розвиток і поширення наукових знань;
- 2) дослідження, вивчення та публікація природничих, промислових і історичних даних про Єгипет;
- 3) надання консультацій уряду з різних питань [55, р. 105].

Звичайно, однією з найвидатніших і найвідоміших археологічних знахідок, здійснених під час Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта, став Розетський камінь. Цей артефакт був виявлений у середині липня 1799 року поблизу міста Розетта (сучасний Рашид). Знахідка відразу ж привернула увагу науковців, які супроводжували французьку армію, адже вона містила тексти, викарбувані трьома різними системами письма: ієрогліфічним – угорі, демотичним – посередині, та грецьким – у нижній частині. Камінь мав неправильну прямокутну форму, розміри приблизно 112 см заввишки, 75 см завширшки та 28 см завтовшки. Виявилося, що це частина великої стели, встановленої у 196 році до н.е. за правління Птолемея V (210 р. до н. е. – 180 р. до н. е.). Про значення відкриття свідчить також повідомлення у французькій газеті *Courier d'Égypte* від вересня 1799 року, в якому підкреслювалося: «Цей

камінь представляє великий інтерес для вивчення ієрогліфічних символів; можливо, він нарешті дасть нам ключ» [55, р. 109].

Написане в газеті справдилося, адже саме ця знаменита знахідка стала відправною точкою для дешифрування давньоєгипетського письма. Завдяки Розетському каменю Томас Юнг (1773-1829) у 1814 році розпочав дослідження, а Жан-Франсуа Шампольйон (1790-1832) у 1821 році завершив створення методу перекладу ієрогліфічних текстів. Цим було відкрито для європейської науки напрочуд складну й зрілу цивілізацію Стародавнього Єгипту. Без перебільшення, це досягнення стало одним із найвагоміших результатів Єгипетської кампанії (1798-1801 pp.) [47, р. 110].

Велика кількість інших старожитностей, вивезених під час Єгипетської кампанії, стала основою для масштабної єгипетської колекції Британського музею. Зібрані матеріали охоплювали широкий спектр археологічних знахідок та пам'яток матеріальної культури, що значно збагатило музейні фонди. Саме ця колекція заклала підґрунтя для формування британської єгиптології, сприяла впорядкуванню та систематизації знань про давньоєгипетську цивілізацію. У подальшому це дозволило перетворити Британський музей на один із провідних центрів збереження і вивчення єгипетських старожитностей, який на той час став найбільшим сховищем подібних артефактів за межами Єгипту [55, р. 110].

Результатом напруженої та багаторічної праці вчених, які супроводжували французьку армію під час Єгипетської кампанії (1798–1801 pp.), стало підготування та видання монументальної багатотомної праці «Опис Єгипту» (*Description de l'Égypte*), робота над якою тривала з 1802 по 1826 рік. Уже в березні 1802 року, невдовзі після повернення експедиції, була скликана спеціальна комісія з восьми вчених, відповідальних за укладання та узгодження матеріалів майбутнього видання. Перелічувати всіх членів комісії немає потреби, проте важливо підкреслити, що до її складу увійшли провідні науковці того часу, зокрема видатний математик і безпосередній учасник Єгипетської кампанії Гаспар Монж (1746–1818). Перші томи побачили світ у 1809 році під урочистою назвою: «Опис Єгипту, або Збірка спостережень і досліджень,

здійснених у Єгипті під час експедиції французької армії, видана за наказом Його Величності Імператора Наполеона Великого» [50, р. 7–8]. За своїм масштабом і значенням «Опис Єгипту» посідає особливе місце серед наукових здобутків Єгипетської кампанії, стоячи в одному ряду з такими ключовими досягненнями, як заснування Інституту Єгипту та відкриття Розетського каменю.

Хоча згодом формулювання «опубліковано за наказом Його Величності Імператора Наполеона Великого» було замінене на більш нейтральне «опубліковано за наказом уряду» [55, р. 111–112]. Публікація тривала навіть у періоди політичних змін, хоча темпи роботи значно сповільнювалися. Остання дата, зазначена на титульних сторінках, – 1822 рік, проте фактичним завершенням видання вважається 1826 рік. Попри величезні труднощі, «Опис Єгипту» залишається першою та наймонументальнішою працею, присвяченою цій країні. Упродовж XIX століття здійснювалися й інші масштабні дослідження, зокрема наукова експедиція до Мореї та «Опис Алжиру», однак жодна з них не зрівнялася з «Описом Єгипту» за масштабом, багатством інформації, а також графічною та типографською якістю [50, р. 7–8].

Навіть без урахування безпосередньої діяльності науковців, особисті накази та вказівки Наполеона Бонапарта мали значний вплив на розвиток досліджень Єгипту. Показовим прикладом є його лист від 27 липня 1798 р., адресований дивізіонному генералу Кафареллі дю Фальга (Auguste de Caffarelli, 1790–1832). У цьому документі Наполеон закликав скласти детальну карту місцевості від Каїра до Александрії та Розетти, використовуючи всю доступну інформацію. Окремо він рекомендував інженерному офіцерові, який прямував до Дамієтти, виконати ескізи свого маршруту, аби в результаті отримати карту обох рукавів Нілу [11].

Французька інтервенція в Єгипет відкрила перед європейцями широкі можливості для дослідження цієї країни. Описаний вище Розетський камінь, а також колекції старожитностей, привезені французькою та британською арміями, викликали значний інтерес громадськості до історії Єгипту.

Наполеонівський похід став поштовхом до появи нових наукових публікацій, зокрема праці згаданого вище Домініка Вівана Денона «Подорож у Нижній та Верхній Єгипет», яка здобула широку популярність серед європейців. У наступні роки, вже після завершення Єгипетської кампанії, інтерес до країни не зникав ані у французів, ані у британців. Серед знакових досліджень можна відзначити «Топографію Фів» (1835) та «Звичаї та манери стародавніх єгиптян» (1837) Джона Гарднера Вілкінсона (Sir John Gardner Wilkinson, 1797–1875), а також працю Франца Крістіана Гау (Franz Christian Gau, 1790–1853) «Старожитності Нубії», опубліковану між 1821 і 1827 роками. Саме в цей період було засновано Єгипетську службу старожитностей та Єгипетський музей у Каїрі – перший національний музей на Близькому Сході. І це лише частина того внеску, який Єгипетська кампанія Наполеона зробила в розвиток єгиптології [54, р. 37–38].

Отже, можна підсумувати, що Єгипетська кампанія Наполеона Бонапарта стала однією з найважливіших віх у становленні та розвитку єгиптології як окремої наукової дисципліни. Вона поєднала у собі військову експедицію та масштабний дослідницький проєкт, наслідки якого відчувалися протягом усього XIX століття. Серед ключових досягнень варто виділити:

- 1) Відкриття Розетського каменю – артефакту, що став наріжним каменем у процесі дешифрування давньоєгипетського письма, відкривши можливість для розуміння текстів і глибшого вивчення культури Стародавнього Єгипту.
- 2) Збирання значного обсягу старожитностей, які не лише збагатили європейські музейні колекції, але й стали основою для подальших археологічних досліджень.
- 3) Підготовка та видання «Опису Єгипту» – фундаментальної праці, що систематизувала величезний масив знань Єгипет.
- 4) Відкриття нових можливостей для дослідження Єгипту та формування сталого інтересу до цієї країни в наукових і культурних колах Європи.

Важливо наголосити, що роль Наполеона в організації наукової частини експедиції була ключовою. Саме він ініціював залучення численних учених, створення Інституту Єгипту та забезпечення умов для проведення масштабних досліджень. Цей аспект часто залишається поза увагою, зокрема й у шкільних курсах історії, де роль Бонапарта подається переважно крізь призму військових подій. Перегляд такого підходу дозволив би формувати більш об'єктивне та комплексне уявлення про Єгипетську кампанію, як про явище, що поєднувало військову стратегію з прогресивними науковими ініціативами.

Висновки до другого розділу

Єгипетська кампанія Наполеона Бонапарта (1798-1801 рр.) постає як багатогранне явище, що поєднало у собі політичні, військові, соціальні та наукові аспекти. Проведене дослідження показало, що причини вторгнення мали комплексний характер і виходили далеко за межі традиційної тези про прагнення Франції завдати удару по Британії у Середземномор'ї та створити плацдарм для походу на Індію. Свою роль відіграли економічні й цивілізаційні мотиви, авантюризм самого Наполеона, амбіції французьких політичних еліт, а також давність самої ідеї завоювання Єгипту, що вкорінилася в європейській політичній думці ще від доби Середньовіччя.

Дослідження соціально-економічного стану Єгипту напередодні та під час французької інтервенції підтверджує, що країна перебувала під владою військової касты мамлюків, відзначеної жорстокістю та свавіллям. Французьке правління, хоча й не принесло радикальних економічних змін та мало всі риси колоніальної експлуатації, усе ж справило певний вплив на розвиток медицини, адміністративних практик та освіти. Приклади ефективного управління, започатковані французами, згодом були використані єгипетськими реформаторами, зокрема Мухаммедом Алі. Водночас жорсткість методів французів, особливо після Абукірської поразки, засвідчує колоніальну природу кампанії.

Найбільш вагомим і тривалим спадком Єгипетської експедиції став її науковий вимір. Залучення численних учених і створення Інституту Єгипту заклали підґрунтя для формування єгиптології як науки. Розетський камінь, зібрані старожитності та підготовка фундаментальної праці «Опис Єгипту» стали знаковими досягненнями, що не лише розширили європейські знання про Стародавній Єгипет, але й сприяли формуванню сталого наукового й культурного інтересу до цієї країни у XIX столітті.

Таким чином, Єгипетська кампанія була не просто військовою авантюрою, а масштабним імперським проєктом, який поєднував у собі прагнення до політичного контролю з ідеями Просвітництва та Французької революції. Вона залишила суперечливий спадок: жорсткі методи колоніального управління співіснували з новими науковими здобутками, які відкрили Єгипет для європейської науки і культури.

РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ЄГИПЕТСЬКОЇ КАМПАНІЇ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА (1798-1801 РР.) В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

3.1. Стан вивчення Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта (1798 – 1801 рр.) в шкільній практиці

Представлена нами тема є надзвичайно актуальною в контексті шкільної програми з всесвітньої історії для 6-го та 9-го класів. Вивчення історії Стародавнього Єгипту, згідно з чинною програмою, здійснюється у 6-му класі. Однак важливим залишається питання: наскільки повно учням подається інформація про Єгипетську кампанію Наполеона Бонапарта (1798-1801 рр.), яка стала визначальним поштовхом для розвитку єгиптології. Повноцінне вивчення особистості та діяльності самого Наполеона Бонапарта відбувається вже у 9-му класі. В контексті нашої теми постає питання: наскільки детально в цьому курсі розкривається Єгипетська кампанія, яка поєднала військовий та науковий аспекти й залишила значний слід в історії? Таким чином, у межах нашого дослідження перед нами стоїть завдання проаналізувати, як саме у шкільному курсі історії представлений цей важливий епізод, і чи отримує учень можливість сформувати комплексне уявлення не лише про політичні та воєнні події, а й про науковий та культурний вимір Єгипетської кампанії. Враховуючи специфіку теми, ми розглянемо відображення Єгипетської кампанії (1798-1801 рр.) у програмах 6-го та 9-го класів [1].

Якщо проаналізувати програму з історії, то насамперед слід звернутися до курсу історії 6-го класу. Розділ 2 «Стародавні цивілізації Азії та Африки», як і інші частини програми, містить розгорнуті результати навчання та визначає зміст навчально-пізнавальної діяльності учнів. Саме в цьому розділі школярі 6-го класу знайомляться з цивілізацією Стародавнього Єгипту. Однак у межах досліджуваної нами теми — Єгипетського походу Наполеона Бонапарта (1798-1801 рр.) — у програмі ми не знаходимо згадок про науковий внесок цієї експедиції у розвиток вивчення історії Стародавнього Єгипту [1, с. 25–26].

Повноцінне знайомство школярів з постаттю Наполеона Бонапарта відбувається вже у 9-му класі. Згідно з чинною програмою, це розділ 1 «Європа в часи Французької революції та Наполеонівських війн». У межах нашої теми особливий інтерес становить питання про те, наскільки детально представлений Єгипетський похід (1798–1801 рр.). Проте в навчальній програмі ця сторінка життя Бонапарта фактично не виділяється. Учні знайомляться лише з узагальненим формулюванням, яке визначає вміння, що мають бути засвоєні: «показати на карті напрямки походів Наполеона I й територіальні зміни, пов'язані з наполеонівськими війнами та рішеннями Віденського конгресу» [1, с. 100]. Таким чином, Єгипетська кампанія розглядається побіжно, а її науковий та культурний вимір лишається поза увагою, що створює певний дисбаланс у сприйнятті цієї важливої події.

У ході дослідження нами було проаналізовано три сучасні підручники з історії для 6-го класу. Підручники за авторством Ігоря Щупака та Олени Пометун не містять жодних згадок про Єгипетський похід (1798-1801 рр.) і, відповідно, про постать Наполеона Бонапарта. Єдиним винятком став підручник Олександра Гісема, де подано невеликий фрагмент, дотичний до теми нашого дослідження: ілюстрацію Розетського каменя з коротким описом. У підручнику зазначається, що цей артефакт було знайдено французьким солдатом у 1799 році, а його написи згодом розшифрували відомі вчені Жан-Франсуа Шампольон та Томас Юнг. Водночас жодної згадки про участь Наполеона Бонапарта чи науковий контекст експедиції в підручнику немає. Таким чином, на основі аналізу трьох найпоширеніших підручників для 6-го класу можна зробити висновок, що тематика Єгипетського походу (1798-1801 рр.) у них фактично відсутня й подається лише опосередковано, без прив'язки до історичної постаті Наполеона [20; 27; 32].

Аналогічно до аналізу підручників для 6-го класу, нами було розглянуто й низку сучасних підручників із всесвітньої історії для 9-го класу. У підручнику за авторством Ігоря Щупака Єгипетський похід (1798-1801 рр.) подається надзвичайно стисло: згадується лише захоплення Мальти та перемога

французів у «битві біля пірамід». Водночас у рубриці «Історичні подробиці» міститься коротке зауваження про значний внесок експедиції у розвиток досліджень давньоєгипетської цивілізації, а також наведено ілюстрацію Розетського каменю. Проте в основному параграфі, присвяченому науковим досягненням, будь-які згадки про Єгипетський похід та його культурно-наукове значення відсутні. У підручнику Олександра Гісема інформація про Єгипетську кампанію також вкрай лаконічна: автор обмежується зазначенням головної мети — прагнення встановити вихід до Індії — та результатів експедиції. Як і в попередньому випадку, у розділі про наукові здобутки Нового часу Єгипетський похід не згадується. Натомість у підручнику Наталії Сорочинської матеріал подається дещо розгорнутіше: окрім основних подій, підкреслюється участь у поході науковців, які досліджували пам'ятки давньоєгипетської спадщини, що вирізняє цей підручник на тлі інших [19; 28; 33].

Отже, можна зробити висновок, що навіть у найновіших виданнях підручників із всесвітньої історії для 9-го класу (2022 р.) інформація про Єгипетський похід Наполеона Бонапарта загалом подається фрагментарно та поверхово. У більшості випадків вона розглядається як другорядний епізод наполеонівських війн, без належного акценту на його вагомому науково-культурному значенні.

Доцільним кроком у межах дослідження є також аналіз практичного досвіду вчителів історії, зокрема їхніх конспектів уроків та інших методичних матеріалів. Це дозволяє зрозуміти, як саме шкільна програма реалізується на практиці. Так, у відкритому доступі міститься презентація вчителя історії Левчук Яни Олегівни до уроку на тему «Велика французька революція XVIII ст.». Один із пунктів плану уроку (сьомий) передбачає ознайомлення учнів із війнами, які вела Директорія. У відповідному слайді подано стислу інформацію про Єгипетський похід Наполеона Бонапарта. Викладений матеріал зводиться до загальновідомих фактів і наголошує на невдачі експедиції. Водночас досягнення, зокрема науковий і культурний внесок кампанії, у презентації взагалі не згадуються, що формує в учнів однобічне уявлення про події [25].

У мережі Інтернет також можна знайти конспект уроку з теми «Французька революція наприкінці XVIII ст.», підготовлений учителем історії Поліщук Вітою Віталіївною. Матеріал цього уроку має очевидні суперечності. Так, у формулюванні мети уроку зазначено «час існування імперії Наполеона», однак зміст конспекту охоплює події лише першої половини Французької революції й завершується Термідоріанським переворотом та поваленням яacobінської диктатури. Таким чином, мета уроку не відповідає його фактичному змісту, адже імперія Наполеона хронологічно належить до пізнішого періоду. Цілком закономірно, що в такому варіанті Єгипетський похід (1798–1801 рр.) взагалі не згадується, хоча з огляду на заявлену мету мав би бути присутнім у матеріалі [9]

У презентації вчителя історії Марини Лавроненко на тему «Наполеон Бонапарт: геніальний полководець чи жорстокий диктатор?» подається стислий біографічний нарис життя Наполеона. У межах нашої теми важливо зазначити, що Єгипетський похід знову згадується лише побіжно, як другорядна подія: усього одним реченням вказується сам факт походу [24]. Натомість у презентації іншої вчительки історії, Ольги Загрійчук, на тему «Велика французька революція», події між повстанням роялістів у Парижі 1795 року та переворотом 18 брюмера взагалі опущені. Таким чином, жодної згадки про Єгипетський похід (1798-1801 рр.) у матеріалі немає [21].

Доцільним є також аналіз уроку Всеукраїнської школи онлайн на тему «Завершення Великої французької революції». Єгипетському походу в ньому приділено мінімальну увагу: автор матеріалу зазначає лише одну з головних цілей експедиції — завдати шкоди колоніальним володінням Британії. Ведучий (учитель) підкреслює успіх армії Наполеона та факт підкорення Єгипту, однак цим виклад і обмежується. Не згадуються інші причини походу, зокрема економічні, політичні чи цивілізаційні мотиви, не розкриваються особливості управління захопленою територією. Ще більш показовим є те, що зовсім відсутня інформація про величезний науковий і культурний спадок експедиції, який сьогодні вважається одним із ключових її результатів. Таким чином,

матеріали онлайн-уроку відтворюють поширену тенденцію в шкільній практиці – зведення Єгипетської кампанії лише до короткої військово-політичної довідки без висвітлення її комплексного значення [2].

Отже, на основі аналізу шкільної програми, підручників для 6-го та 9-го класів, а також інших методичних матеріалів можна зробити висновок, що Єгипетська кампанія Наполеона Бонапарта (1798-1801 рр.) практично не представлена у шкільному курсі історії. У більшості проаналізованих джерел події походу подаються вкрай спрощено – від зведення їх до одного-двох речень до повної відсутності будь-якої згадки про експедицію. Особливо показовим є те, що фундаментальні наукові досягнення кампанії, які справили величезний вплив на розвиток єгиптології та загалом гуманітарних наук у Європі, не висвітлюються взагалі. Таким чином, Єгипетський похід Наполеона у сучасній шкільній практиці постає радше «другорядною» чи «прохідною» подією, хоча насправді він мав значний військово-політичний та культурно-науковий резонанс. Отримані результати переконливо доводять, що підходи до подачі Єгипетської кампанії (1798–1801 рр.) у шкільному курсі історії потребують перегляду й доповнення, щоб сформувати у школярів більш комплексне й об’єктивне уявлення про цю подію.

3.2. Методика викладання теми Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта (1798 – 1801 рр.) в шкільному курсі історії

На основі проведеного дослідження, у межах якого було проаналізовано праці вчених-істориків, методистів, а також практичний досвід учителів щодо проблеми вивчення Єгипетського походу Наполеона Бонапарта (1798-1801 рр.), нами підготовлено власні методичні розробки уроків для 6-ого та 9-ого класів. Їх метою є впровадження отриманих наукових результатів у шкільну практику та формування в учнів більш цілісного уявлення про цю важливу подію світової історії.

Історія

6 клас

Тема уроку: Цивілізаційні центри Стародавнього Сходу в часі та просторі

Мета уроку:

Навчальна – сформувати початкові знання про держави Стародавнього Сходу;

Розвивальна – картографічні вміння та вміння висловлювати власну думку.

Виховна – повага до історичної спадщини людства.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Навчально-методичне забезпечення:

- Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. Гісем О. В.
- Підручник. Історія України. Всесвітня історія 6 клас. Щупак, 2023
- Мультимедійна презентація:

https://www.canva.com/design/DAGbayyC_W8/rjK-YuoaYvSR9d9wvlOKZg/view?utm_content=DAGbayyC_W8&utm_campaign=designshare&utm_medium=link2&utm_source=uniquelinks&utm_id=hf4038b4ac0

Загальнодидактичні методи: розповідь, ілюстрація, робота з підручником.

Опорні поняття: цивілізація

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

- Слайд 1. Демонструємо учням піраміду з популярної гри Minecraft. Якщо є можливість, то можна показати в самій грі. Питання до учнів: Звідки розробники взяли ідею створення такої споруди?

II. Актуалізація знань, умінь та навичок

- Слайд 2. Учнім треба пояснити своє розуміння понять «цивілізований світ» та «цивілізована людина».

III. Представлення теми уроку

- Слайд 3. Представляємо тему та план уроку.

IV. Вивчення нового матеріалу

- На сторінці 72 підручника аналізуємо визначення «цивілізація» та схему «будова цивілізації». За допомогою Google Maps та компасу розбираємо сторони світу. За допомогою карти на слайді 4 знаходимо місця виникнення перших цивілізацій на Землі. Вчитель пояснює учням, чому ці цивілізації виникали біля річок.
- За допомогою 3D реконструкції «From the Stone Age to the Iron Age» в Mozaik прослідковуємо з учнями винайдення бронзи та спосіб виготовлення заліза.
- На слайді 4 аналізуємо ознаки цивілізації. За допомогою пошуку Google демонструємо Розетський камінь – ключовий предмет в розшифруванні єгипетського письма. Наголошуємо, що його було знайдено та привезено в Європу завдяки Наполеону.
- На сторінці 74 читаємо матеріал про Єрихон.

V. Систематизація та узагальнення (2 хв.)

- За допомогою Google Maps учням треба знайти річки, біля яких зароджувалися перші цивілізації.

VI. Рефлексія

- Слайд 5. За допомогою методики «букет настрою». Учнім необхідно обрати квітку одного з кольорів та аргументувати свій вибір.

VII. Домашнє завдання

- Опрацювати параграф 16
- Виконати вправу на сторінці 76
- Підготувати коротку відповідь на питання: «Що мені вже відомо про цивілізації Стародавнього Сходу? Що хочу дізнатися?»

Всесвітня історія

9 клас

Тема уроку: Французька революція кінця XVIII ст.

Мета уроку:

Навчальна – сформувати знання про Французьку революцію кінця XVIII ст.

Розвивальна – вміння порівнювати, висловлювати власну думку та логічно обґрунтовувати власну позицію. Уміння працювати з картою.

Виховна – Формування поваги та прагнення до громадянської свободи.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу

Навчально-методичне забезпечення:

- Модельна навчальна програма. «Історія України. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. Щупак І. Я.
- Підручник. Всесвітня історія (Щупак) 9 клас. 2017 р.
- Атлас «Всесвітня історія»
- Мультимедійна презентація:

https://www.canva.com/design/DAG4Iz0VmvM/GzWW_8MVP-yqY86FRQWdfA/view?utm_content=DAG4Iz0VmvM&utm_campaign=designshare&utm_medium=link2&utm_source=uniquelinks&utm_id=h98e35ca1b5

Загальнодидактичні методи: розповідь, ілюстрація, робота з підручником, усні вправи, тестування.

Опорні поняття: Просвітництво, Генеральні штати, конституційна монархія, «болото», «праві» та «ліві», роялісти, диктатура, сепаратна угода.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності (2 хв.)

- Переглядаємо 3D реконструкцію «фішки» Французької революції – гільйотини. Програма Mozaik:

https://ua.mozaweb.com/uk/lexikon.php?cmd=getlist&let=3D&sid=TOR&lang=uk&sid=TOR&subtopic_azon=ujkor

II. Актуалізація знань, умінь та навичок (3 хв.)

- За допомогою підручника згадуємо основні поняття попередньої теми, які необхідні для розуміння теперішньої. Поняття «довге XIX ст.» на сторінці 5 та поняття «громадянське рівноправ'я» на сторінці 9. Пригадуємо поняття «Генеральні штати із 7-ого класу.

III. Представлення теми уроку (1 хв.)

- За допомогою слайду 1 презентації знайомимо учнів з темою уроку: Французька революція кінця XVIII ст.

IV. Вивчення нового матеріалу (35 хв.)

Причини революції

- За допомогою слайду 2 презентації згадуємо поділ французького суспільства на три стани. У формі обговорення аналізуємо протиріччя, які існують між трьома станами. «Будуємо» причини, які призвели до початку революції.
- На сторінці 12 ознайомлюємося та аналізуємо визначення «просвітництво»

Початок революції

- За допомогою 3D реконструкції Бастилії в Mozaik вивчаємо події початку революції:
https://ua.mozaweb.com/uk/lexikon.php?cmd=getlist&let=3D&sid=TOR&lang=uk&sid=TOR&subtopic_azon=ujkor
- Переглядаємо уривок з кінофільму, який демонструє проголошення Декларації прав людини і громадянина Національними зборами:
<https://youtu.be/cuJ0hAfnNhw?si=l8pN-hjTZta48s0e>

Розвиток революції в 1789 – 1791 рр.

- На сторінці 14 аналізуємо таблицю політичних клубів у Франції, витяг із Конституції Франції 1791 р., а також визначення «праві» та «ліві».
- За допомогою сторінки 2 атласу з всесвітньої історії аналізуємо війни першої антифранцузької коаліції.

- Знайомимося з одним із символів революції, пісню «Марсельеза» (сучасний гімн Франції):

https://www.youtube.com/watch?v=SIxOl1EraXA&list=RDSIxOl1EraXA&start_radio=1

- За допомогою слайду 3 презентації аналізуємо девіз Франції: «Свобода, рівність, братерство». Учні записують дату проголошення республіки: 22 вересня 1792 р.
- В ігровій формі намагаємося відтворити дебати про долю короля. Проблемне питання: Чи виправданою була страти короля?

Якобінська диктатура та її крах

- На сторінці 17 читаємо коротку біографічну довідку Максиміліана Робесп'єра, який був одним із основоположників політики терору. Проблемні питання після прочитання: Чи виправданими були методи, які застосували якобінці? Чи можна їх виправдати?

Термідоріанська реакція та Франція за Директорії

- Переглядаємо уривок з кінофільму, про придушення повстання роялістів. Вперше знайомимо учнів з Наполеоном Бонапартом:
- <https://www.youtube.com/watch?v=H23m28Vtzyk>
- За допомогою сторінки 3 атласу з всесвітньої історії аналізуємо війни Директорії та перші успіхи молодого Наполеона Бонапарта: Італійський та Єгипетський походи. Враховуючи результати проведеного нами дослідження приділяємо трошки більше часу. Детальніше пояснюємо учням причини цього позаєвропейського походу, його перебіг та наслідки. Відвідуємо сайт електронного фонду Наполеона та акцентуємо увагу учнів на кількості пам'яток, які були дослідженні під час походу та загальному внеску в розвиток єгиптології:

<https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&query=%28gallica%20all%20%22Commission%20de%20l%27>

[27Egypte%22%29%20and%20dc.type%20all%20%22image%22&lang=ru&suggest=0](https://www.youtube.com/watch?v=27Egypte%22%29%20and%20dc.type%20all%20%22image%22&lang=ru&suggest=0)

Бонопартистський переворот

- Переглядаємо уривок з кінофільму, який демонструє прихід Наполеона Бонапарта до влади:

<https://youtu.be/gUOsMQhiQcQ?si=1CyE5z-PGiyScs9B>

V. Систематизація та узагальнення (2 хв.)

- За допомогою створеної онлайн вправи в Learningapps:

<https://learningapps.org/watch?v=p1za4xr5a25>

VI. Рефлексія (1 хв.)

- Рефлексивна мішень на слайді 4

VII. Домашнє завдання (1 хв.)

- 1) Опрацювати параграф 2;
- 2) Завдання 9 на сторінці 21;
- 3) Творче завдання: завдання 3 на сторінці 21

У підсумку можна зазначити, що під час викладання історії у школі не варто перевантажувати учнів надмірною кількістю фактів і дат. Проведене нами дослідження та створений на його основі конспект уроку доводять, що для формування більш глибокого розуміння історичних процесів достатньо коротко окреслити значення події у ширшому контексті. Навіть стисло пояснивши важливість Єгипетського походу (1798–1801 рр.) для розвитку науки та єгиптології, учитель здатен змінити сприйняття учнями цієї події. Якщо ж додати кількахвилинну наочну демонстрацію – зображення артефактів, відкриттів чи пам'яток, – то «другорядний епізод» життя Наполеона, який у підручниках часто згадується лише побіжно, постає як явище, що поклало початок цілій галузі наукового знання. Таким чином, навіть 2–3 хвилини ефективної роботи на уроці можуть суттєво підвищити пізнавальну цінність матеріалу.

Висновки до третього розділу

Отже, на основі аналізу методичного забезпечення, офіційної програми загальної середньої освіти та досвіду практикуючих учителів можна зробити висновок, що Єгипетський похід Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.) у шкільній історичній освіті майже не представлений або взагалі відсутній.

У підручниках для закладів загальної середньої освіти ця подія згадується лише фрагментарно — переважно обмежується констатацією факту її існування. Подробиці не подаються, а значення Єгипетського походу для розвитку науки та культури зовсім не розкривається.

Досвід учителів також засвідчує, що ця тема майже завжди ігнорується під час вивчення Французької революції, оскільки основна увага приділяється іншим її аспектам.

З огляду на це, а також на результати проведеного дослідження, пропонується часткове розширення подачі матеріалу про Єгипетську кампанію у шкільній практиці. Навіть незначне доповнення навчального матеріалу, спрямоване на ознайомлення учнів із науковими та культурними досягненнями експедиції, дозволить сформувати більш цілісне уявлення як про війни революційної Франції, так і про постать Наполеона Бонапарта.

Для авторів підручників і розробників навчальних програм можна рекомендувати переглянути підхід до висвітлення Єгипетського походу в курсі всесвітньої історії.

ВИСНОВКИ

У висновку можна зазначити, що Єгипетська кампанія (1798–1801 рр.) була важливим етапом у політичній та науковій діяльності Наполеона Бонапарта, однак попри її значущість ця подія залишається недостатньо висвітленою як у сучасній українській історичній науці, так і в шкільній історичній освіті. У межах нашого дослідження ми прагнули частково виправити цю прогалину.

Отже, у першому розділі було здійснено аналіз історіографії та джерельної бази з питання Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.). Проведене дослідження засвідчило, що українська історіографія з цієї теми залишається вкрай обмеженою: лише поодинокі автори зверталися до проблематики Наполеонівських війн, і майже відсутні праці, присвячені безпосередньо Єгипетському походу. Натомість основний масив наукових робіт представлений у межах західної історіографічної традиції, а також частково в східній. Саме тому для проведення даного дослідження було доцільно використати насамперед напрацювання західних істориків, які забезпечують ширшу джерельну базу та комплексніше бачення проблеми.

Окрему цінність становлять матеріали Наполеонівської цифрової бібліотеки (*Bibliothèque numérique napoléonienne*), що надали можливість залучити до наукового аналізу значну кількість першоджерел. Серед них — листи Наполеона Бонапарта, мемуари учасників експедиції, офіційні документи та інші матеріали періоду Єгипетського походу. Залучення цих джерел не лише розширило емпіричну базу дослідження, а й забезпечило можливість об'єктивнішого висвітлення подій.

Другий розділ роботи має суто історичне спрямування, тому основними завданнями постали дослідження причин, перебігу та наслідків Єгипетського походу Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.). У підрозділі 2.1. проаналізовано передумови експедиції та зроблено висновок, що ідея завоювання Єгипту бере свій початок ще в добу Середньовіччя. Вона формувалася протягом кількох століть і поєднувала у собі широкий комплекс чинників — політичних,

військових, економічних і навіть особистісних мотивів окремих діячів. У межах цього підрозділу було показано, що реалізація Єгипетської кампанії стала не випадковою авантюрою, а результатом тривалого визрівання стратегічної ідеї, підсиленої амбіціями Наполеона Бонапарта та геополітичними інтересами Франції. Матеріали цього етапу дослідження наочно демонструють, як військово-політичні плани можуть зберігатися і трансформуватися впродовж десятиліть, аж до моменту їх практичного втілення.

У підрозділі 2.2. було проаналізовано період перебування французького війська, а також самого Наполеона Бонапарта в Єгипті. Дослідження частково охопило і події після відплиття Наполеона, оскільки, попри зміну керівництва, основні принципи французького управління залишалися незмінними. Було встановлено, що на момент прибуття французьких військ соціально-економічне становище Єгипту перебувало у вкрай занедбаному стані. Населення потерпало від свавілля та жорстокості панівної касты мамлюків. Втручання французів не призвело до кардинального поліпшення економічної ситуації чи повного припинення репресій. Водночас порівняльний аналіз свідчить, що рівень насильства у французький період був дещо нижчим, ніж за правління мамлюків. Попри колоніальний характер французької присутності, експедиція мала й низку безперечно позитивних аспектів. Французька адміністрація започаткувала реорганізацію медичної системи, сприяла розвитку науки, освіти та вдосконаленню адміністративного управління. Отже, французький контроль над Єгиптом можна охарактеризувати як імперський проєкт із культурно-цивілізаційним забарвленням.

У підрозділі 2.3. нами, у спрощеному та узагальненому вигляді, було проаналізовано значення Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.) для становлення єгиптології як окремого напрямку історичної науки. У ході аналізу було доведено, що саме Єгипетський похід став відправною точкою для формування систематичного інтересу європейських учених до стародавньої цивілізації Нілу. Ми визначили основні наукові досягнення експедиції, серед яких — відкриття Розетського каменю, створення Інституту

Єгипту, діяльність численних учених та підготовка монументальної праці «Опис Єгипту». Хоча даний підрозділ не претендує на відкриття принципово нових положень у контексті сучасної історіографії, він виконує важливу функцію систематизації та узагальнення знань, необхідних для подальшої методичної частини нашої роботи. Здобуті висновки становлять основу для розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення викладання теми Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.) у шкільному курсі всесвітньої історії, які представлені в третьому розділі дослідження.

Як уже зазначалося вище, третій розділ нашого дослідження має суто методичний характер. У підрозділі 3.1. було проаналізовано, як представлена тематика Єгипетського походу Наполеона Бонапарта (1798–1801 рр.) у сучасній шкільній історичній освіті. Проведений аналіз показав, що ця подія фактично відсутня у змісті навчальних програм і підручників. Чинна програма не передбачає детального розгляду Єгипетської кампанії, а підручники, у свою чергу, містять лише поодинокі, фрагментарні згадки, обмежені кількома короткими реченнями. Методичні матеріали, зокрема конспекти уроків та презентації, доступні у відкритому доступі, підтверджують цю тенденцію: більшість учителів або зовсім не розглядають тему Єгипетського походу під час вивчення Великої французької революції, або згадують її побіжно.

Враховуючи виявлену прогалину, а також спираючись на результати попередніх розділів, особливо на напрацювання підрозділу 2.3., нами була розроблена уроки з історія для класу на тему: «Цивілізаційні центри Стародавнього Сходу в часі та просторі» та всесвітньої історії для 9 класу на тему «Французька революція кінця XVIII ст.». У розробках ми продемонстрували, що навіть короткий, 2–3-хвилинний фрагмент уроку, присвячений Єгипетській кампанії Наполеона, здатен суттєво змінити сприйняття учнями особистості Бонапарта та показати його не лише як полководця, а й як діяча, який заклав підвалини розвитку єгиптології та наукового дослідження Стародавнього Єгипту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2022. 260 с.
2. Всеукраїнська школа онлайн. 9 клас. Всесвітня історія. Завершення Великої французької революції. URL:
<https://www.youtube.com/watch?v=F6CJfmPIUGI> (дати звернення 03.11.25).
3. Гісем О. В. Модельна навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти. 2022.
4. Щупак І. Я. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти. 2023.
5. À Joseph. Quartier général, Le Caire, 7 thermidor an VI [25 juillet 1798]. URL:
<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2635.md?context=collection¤t=8&page=0&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923> (дата звернення 28.07.25).
6. À Le Roy, commissaire ordonnateur de la Marine. Quartier général, Le Caire, 12 thermidor an VI [30 juillet 1798]. URL:
<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2682.md?context=collection¤t=55&page=2&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923> (дата звернення 10.08.25).
7. À Le Roy, commissaire ordonnateur de la Marine. Quartier général, Le Caire, 12 thermidor an VI (2) [30 juillet 1798]. URL:
<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2683.md?context=collection¤t=56&page=2&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923> (дата звернення 10.08.25).

8. À Sucy, commissaire ordonnateur en chef de l'armée d'Orient. Quartier général, Le Caire, 12 thermidor an VI [30 juillet 1798]. URL:
<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2688.md?context=collection¤t=61&page=3&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923> (дата звернення 11.08.25).
9. À Sucy, commissaire ordonnateur en chef de l'armée d'Orient. Quartier général, Le Caire, 12 thermidor an VI (2) [30 juillet 1798]. URL:
<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2690.md?context=collection¤t=63&page=3&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923> (дата звернення 02.09.25).
10. Au Directoire exécutif. Quartier général, Le Caire, 6 thermidor an VI [24 juillet 1798]. URL:
<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2625.md?context=collection¤t=1&page=0&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923> (дата звернення 25.07.25).
11. Au général Caffarelli du Falga, commandant du génie de l'armée d'Orient. Quartier général, Le Caire, 9 thermidor an VI [27 juillet 1798]. URL:
<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2655.md?context=collection¤t=1&keywords=Au%20g%C3%A9n%C3%A9ral%20Caffarelli%20&page=0&pageSize=20&places=Le%20Caire&recipients=g%C3%A9n%C3%A9ral%20Caffarelli%20du%20Falga%20C%20commandant%20du%20g%C3%A9nie%20de%20l%E2%80%99arm%C3%A9e%20d%E2%80%99Orient&total=101> (дата звернення 27.09.25).
12. Au général Kléber. Quartier général, Le Caire, 12 thermidor an VI [30 juillet 1798]. URL:
<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2680.md?context=collection¤t=53&page=2&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923> (дата звернення 30.07.25).
13. Au général Kléber. Quartier général, Le Caire, 9 thermidor an VI [27 juillet 1798]. URL:

<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2662.md?context=collection¤t=1&keywords=Egypt&page=0&pageSize=20&total=3> (дата звернення 05.08.25).

14. Au général Menou. Quartier général, Le Caire, 13 thermidor an VI [31 juillet 1798]. URL:

<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2699.md?context=collection¤t=72&page=3&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923> (дата звернення 01.09.25).

15. Au général Menou. Quartier général, Le Caire, 8 thermidor an VI [26 juillet 1798]. URL:

<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2641.md?context=collection¤t=14&page=0&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923> (дата звернення 12.08.25).

16. Au général Zayonchek. Quartier général, Le Caire, 12 thermidor an VI [30 juillet 1798]. URL:

<https://www.napoleonica.org/fr/collections/correspondance/CG2-2691.md?context=collection¤t=64&page=3&pageSize=20&places=Le%20Caire&total=1923#fn:1> (дата звернення 01.09.25).

17. Berthier A. Mémoires du maréchal Berthier. 1 / ,... Campagne d'Égypte. Ire partie. 1827. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1049036/f4.item> (дата звернення 15.08.25)

Література

18. Ададуров В. Наполеоніда на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. Львів, 2007. 560 с.

19. Гісем О. В. Всесвітня історія: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків, 2017. 256 с.

20. Гісем О. В. Історія України. Всесвітня історія: підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Харків, 2023. 193 с.

21. Загрійчук О. Ю. Презентація «Велика французька революція». URL:

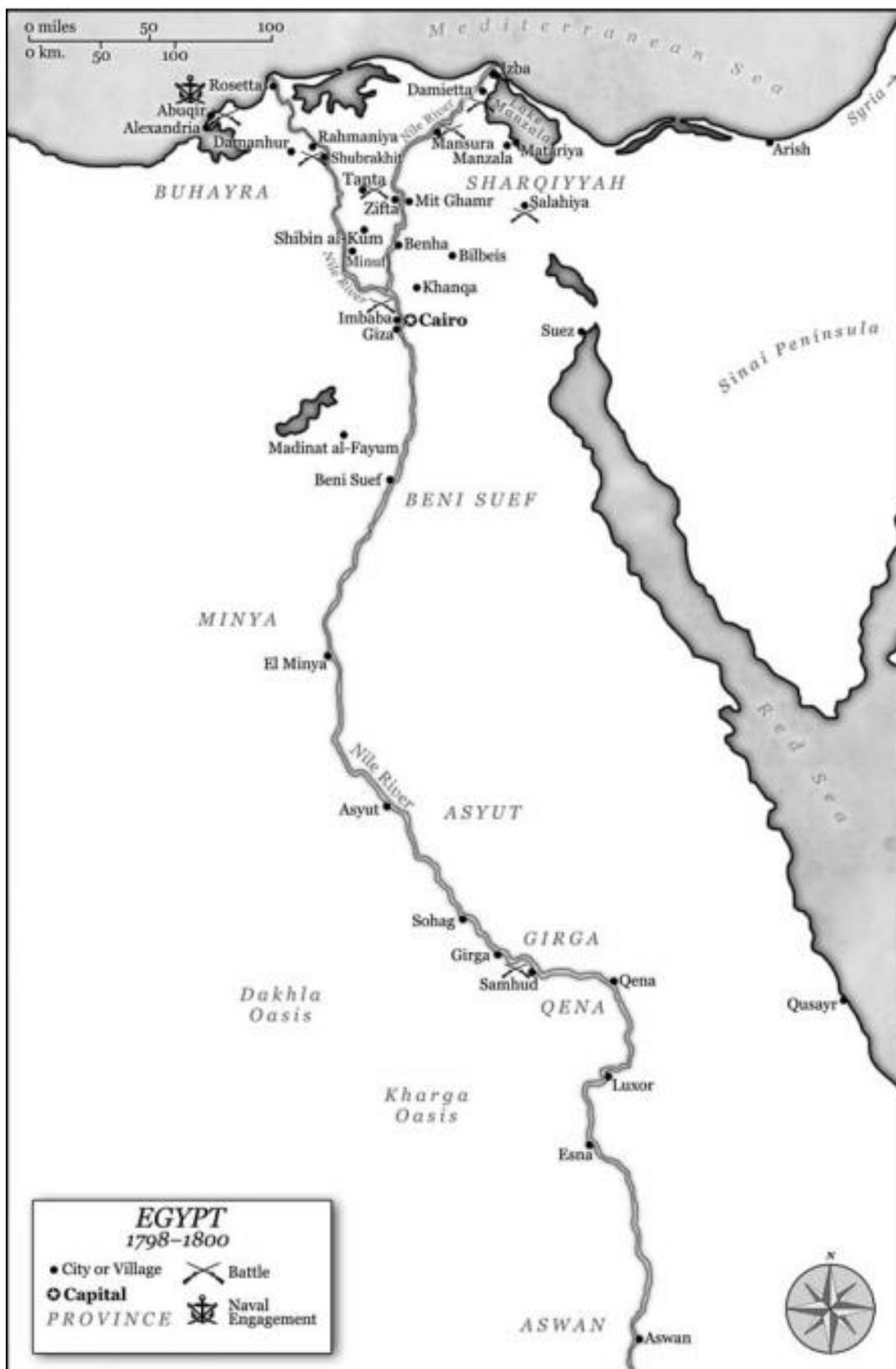
- <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-velika-francuzska-revolucia-472378.html> (дата звернення 29.10.25).
22. Захарчук О. Наполеон Бонапарт та українське суспільство: історичні документи в інтерпретаціях дослідників. *Український історичний журнал*. 2015. Вип. 2 (№521). С. 163 – 183.
 23. Ковальчук А. Експедиція Наполеона в Єгипет та її вплив на світовий культурно-науковий розвиток. Матеріали Дев'ятої Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців. *Наука. Освіта. Молодь*. 2016. Частина 1. Умань, 2016. 249 с.
 24. Лавроненко М. О. Презентація на тему: «Наполеон Бонапарт: Геніальний полководець чи жорстокий диктатор?». URL: <https://naurok.com.ua/napoleon-bonapart-genialniy-polkovodec-chi-zhorstokiy-diktator-421151.html> (дата звернення 28.10.25).
 25. Левчук Я. О. Урок «Велика французька революція XVIII ст.». URL: <https://naurok.com.ua/urok-velika-francuzka-revolyuciya-xviii-st-249824.html> (дата звернення 20.10.25).
 26. Поліщук В. В. Урок на тему: «Французька революція наприкінці XVIII ст.». URL: <https://vseosvita.ua/library/urok-na-temufrancuzka-revolucia-naprikinci-xviii-st-181060.html> (дата звернення 23.10.25).
 27. Пометун О. І. Досліджуємо історію і суспільство: підруч. інтегрованого курсу для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ, 2023. 256 с.
 28. Сорочинська Н. М. Всесвітня історія: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль, 2017. 272 с.
 29. Страсний М. О. Наполеон і Україна. *Літопис Червоної Калини*. 1930. V. С. 6.
 30. Тарле Е. В. Наполеон: Исторический портрет. Киев, 1992. 415 с.
 31. Тинченко Я. Славні рутенці. Українські полки австро-угорської армії, 1801–1918 рр. Київ, 2024. 296 с.

32. Щупак І. Я. Історія України. Всесвітня історія: підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Київ, 2023. 259 с.
33. Щупак І.Я. Всесвітня історія: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ, 2017. 208 с.
34. Юрченко В. Камінь Наполеона – камінь дорожчий за діамант. Матеріали Дванадцятої Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців. *Наука. Освіта. Молодь*. 2019. Частина 2. Умань, 2019. 232 с.
35. Agai J. M., Saragih M. Y., Jock A. M. The Contribution of Napoleon Bonaparte to Egyptology. *Budapest International Research and Critics Institute (BIRCI-Journal) Humanities and Social Sciences*, 2021. August/Volume 4. P. 4792 – 4803.
36. Bell David A. Napoleon: A Concise Biography. Oxford University Press, 2015. 152 p.
37. Bierman Irene A. Napoleon in Egypt. Ithaca Press, 2003. 194 p.
38. Camille C. L'exploration de la Haute-Égypte par la commission des sciences et arts de l'armée d'orient en 1799. *Revue historique / dirigée par MM. G. Monod et G. Fagniez*. 1931. URL:
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k18263j/f260> (дата звернення 10.05.25).
39. Chalbrand. Les Français en Égypte, ou Souvenirs des campagnes d'Égypte et de Syrie / par un officier de l'expédition [le colonel Chalbrand] ; recueillis et mis en ordre par J.-J.-E. Roy. 1855. 236 p. URL:
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1058603/f18.item> (дата звернення 11.06.25).
40. Cole J. Napoleon's Egypt: Invading the Middle East. St. Martin's Press, 2007. 279 p.
41. Cottin P. Quelques documents sur l'expédition d'Égypte (1798-1801). *Revue rétrospective : recueil de pièces intéressantes et de citations curieuses*, 1880. P. 185-186. URL:
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2037804/f193.image> (дата звернення 10.05.25).

42. Cronin V. Napoleon Bonaparte una biografia intima. Barcelona, 2003. 560 p.
43. Dale L. Napoleon: The True Story of the Life and Time of Napoleon Bonaparte the Emperor of France. The History Journals, 2019. 63 p.
44. Daly M. W. The Cambridge History of Egypt. Volume 2: Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century. Cambridge University Press, 2008. 463 p.
45. Darwish M. A. The French Campaign and Western Colonial Orients (Analytical Study). *International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR)*. 2021. P. 1 – 10.
46. Darwish M. A. The Role of French Spies in Preparing for the French Campaign on Egypt 1798, Analytical Study. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR)*. 2021. May. P. 22 – 31.
47. Durant W., Durand A. The Age of Napoleon: The Story of Civilization. Volume XI. New York, 1975. 872 p.
48. Jeffreys D. Views of Ancient Egypt Since Napoleon Bonaparte: Imperialism, Colonialism and Modern Appropriations. Taylor & Francis, 2003. 240 p.
49. Lyons M. Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution. St. Martin's Press, 1994. 344 p.
50. Masson F. L'expédition d'Égypte et la Description. *Bulletin de la Sabix*. 2007. № 41. 10 p.
51. Pawly R. Napoleon's Mamelukes. Osprey Publishing, 2006. 48 p.
52. Roy. Les Français en Égypte, ou Souvenirs des campagnes d'Égypte et de Syrie / par un officier de l'expédition [le colonel Chalbrand]. 1855. P. 7-11. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1058603> (дата звернення 10.05. 25).
53. Savary C. E. Lettres sur l'Égypte, Volume 1. URL: <https://books.google.fr/books?id=a6I4LD7fZ6sC&printsec=frontcover&hl=fr#v=onepage&q&f=false> (дата звернення 27. 07. 2025).
54. Shaw I., Bloxam E. The Oxford Handbook of Egyptology. Oxford University Press, 2020. 1271 p.

55. Thompson J. Wonderful Things: A History of Egyptology, Volume 1: From Antiquity to 1881. Cairo, 2015. 376 p.
56. Volney C.-F. (Constantin-François). Travels through Syria and Egypt, in the years 1783, 1784, and 1785. 1787, 538 p. URL: <https://archive.org/details/travelsthroughsy02voln/page/n7/mode/2up> (дата звернення 22.07.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток Б